

Marek Sobczyński

Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych
Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych
marek.sobczynski@geo.uni.lodz.pl
 <https://orcid.org/0000-0003-1066-3687>

Autonomia terytorialna mniejszości narodowych. Ujęcie komparatystyczne na przykładzie Mjanmy, Panamy i Boliwii

Zarys treści: W artykule dokonano przeglądu polityki państw w stosunku do mniejszości narodowościowych i procesów nadawania im autonomii terytorialnej na przykładzie trzech krajów zróżnicowanych pod względem położenia geograficznego, odmiennych dziejów i zróżnicowanych struktur narodowych. Do analizy wybrano Mjanmę, Panamę i Boliwię. We wszystkich tych państwach zastosowano bolszewicką praktykę wydzielania obszarów autonomicznych zgodnie z rozmieszczeniem poszczególnych narodów, co – jak pokazuje praktyka – prowadzi zazwyczaj do dezintegracji państw. Dwa spośród analizowanych państw weszły już na drogę dezintegracji.

Słowa kluczowe: autonomia terytorialna, mniejszości, Mjanma, Panama, Boliwia

Wprowadzenie

Pośród kilku typów istniejących na świecie form ustroju terytorialnego państw dość często występują państwa określone jako zróżnicowane. Zasadniczo ich ustrój terytorialny ma cechy unitaryzmu, ale państwo takie nie jest jednolite, gdyż zawiera w sobie jednostkę terytorialną bądź większą ich liczbę, które są z nim organicznie związane. Takie terytoria określane są terminem „fragmenty państwowe” i zazwyczaj cechują się pewną odrębnością ustrojową (swoistą autonomią) (Sobczyński 2006, s. 144). Kategoria państw zróżnicowanych jest obecnie względnie liczna i daje się zaobserwować trend wzrostowy liczby takich państw. Do kategorii państw zróżnicowanych można też zaliczyć niektóre państwa oficjalnie występujące pod nazwą unii lub federacji, zwłaszcza kiedy ich części składowe cieszą się jedynie niewielką autonomią.

Zasadniczo można wyróżnić dwa typy terytorialnych jednostek autonomicznych – jednostki o kształcie terytorialnym wyznaczonym w toku długiego procesu historycznego, uwzględniającego wewnętrzne powiązania ekonomiczne i społeczne (historyczne regiony autonomiczne) – oraz jednostki, w których ich zakres terytorialny wyznaczony jest poprzez zasięg przestrzenny zamieszkiwania jednej lub kilku spokrewnionych grup etnicznych (narodowościowe regiony autonomiczne). Ten pierwszy typ rozwinął się m.in. w Europie Zachodniej i nawet w przypadku, kiedy jednostki autonomiczne są zróżnicowane narodowościowo (np. w Szwajcarii), to nie owo zróżnicowanie było przyczyną ich wydzielenia. Drugi typ jednostek narodowych został wyniesiony do absolutu w ustroju radzieckim, w którym wręcz podstawą wydzielenia jednostki autonomicznej była odmienność narodowa jej populacji (w niektórych przypadkach takim wyróżnikiem było też zróżnicowanie religijne, fakt dość kuriozalny, zważywszy na antyreligijność systemu sowieckiego). Jak dowiodła historia, typ autonomii historyczno-terytorialnej okazał się znacznie trwalszy, podczas gdy wydzielenie jednostek narodowościowych doprowadziło ostatecznie do całkowitej dezintegracji kilku państw świata. Jednakże usankcjonowany w ustroju komunistycznym system autonomii narodowościowo-terytorialnej rozprzestrzenił się poza obszar bloku sowieckiego, również w wysoko rozwiniętych państwach Zachodu (Belgia, Wielka Brytania, Hiszpania, Włochy, Kanada) oraz w państwach tzw. Trzeciego Świata.

Autonomia jednostek narodowościowo-terytorialnych stała się zatem jedną z form kształtowania ustrojów terytorialnych państw. Celem artykułu jest analiza porównawcza takich autonomii o całkowicie odmiennej historii, położonych w odległych częściach świata, a zatem także w różnych kręgach cywilizacyjnych, cechujących się odmienną genezą, innym otoczeniem społeczno-kulturowym i funkcjonowaniem w odmiennych ustrojach społeczno-politycznych. Analizę omawianego zjawiska przeprowadzono z zastosowaniem metodologii historycznej (metoda retrospektywna) oraz metod stosowanych na gruncie nauk politycznych, w szczególności metodą analizy decyzyjnej procesu kształtowania się form autonomii narodowościowej w poszczególnych państwach. W mniejszym stopniu wykorzystano analizę aktów prawnych wytworzonych w badanych państwach. W przypadku Mjanmy utrudnieniem był fakt, że akty prawne są publikowane w języku lokalnym i dla okresu niepodległościowego bardzo rzadko występują ich wersje anglojęzyczne. Do porównania wybrano autonomie narodowościowo-terytorialne w Azji Południowo-Wschodniej (Mjanma) oraz Hispanoameryce, położone zarówno w Ameryce Środkowej (Panama), jak i Południowej (Boliwia). Dobrane do analizy państwa należą do dwóch odmiennych systemów cywilizacyjnych, jakkolwiek są to wyłącznie państwa postkolonialne. W każdym z nich zastosowano jednak bolszewicką ideę autonomii narodowościowo-terytorialnej, przy czym w Mjanmie jest ona skutkiem sztucznego uformowania kolonii brytyjskiej złożonej *de facto* z wielu państw narodowych (lub związków plemiennych) o długiej tradycji suwerennego bytu polityczno-społecznego. Państwa Ameryki Łacińskiej, choć należą do tego samego kręgu cywilizacyjnego, różnią się zasadniczo długością funkcjonowania w nich struktur państwowych, w przypadku Boliwii jeszcze prekolumbijskich. W obu tych typach państw autonomię narodowościowo-terytorialną wprowadzono z pełną premedytacją, znając już

model sowiecki i nieświadomie (Panama) lub świadomie (Boliwia) go naśladować. Celem opracowania jest zatem ukazanie, w jakim stopniu sowiecka ideologia autonomii narodowościowo-terytorialnej bywa implementowana w odmiennych cywilizacyjnie regionach i w państwach o zróżnicowanej genezie. Nie bez znaczenia była też znajomość niektórych badanych krajów z autopsji.

Autonomia narodowościowa w Mjanmie

Spośród omawianych państw autonomia narodowa w Mjanmie ma najstarszą tradycję. Mjanma jest także najbardziej zróżnicowana etnicznie spośród państw wybranych do analizy (tab. 1).

Tabela 1. Liczba mniejszościowych grup etnicznych i ich udział w ogólnej populacji

Państwo	Liczba mniejszościowych grup etnicznych	Udział mniejszości etnicznych w ogólnej populacji w %
Mjanma	135	32
Boliwia	37	20
Panama	7	12,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ze spisów powszechnych Panamy (2010), Boliwii (2012) i Mjanmy (2014).

Geneza podziału terytorium Mjanmy na obszary zróżnicowane etnicznie jest znacznie starsza niż sama Birma i zasadniczo wiąże się z procesem zasiedlania tych terytoriów w okresie kilku tysięcy lat. Położenie kraju na lądowym szlaku handlowym z Chin do Indii sprzyjało wędrówkom ludów, zapoczątkowanym już w II w. p.n.e. przez ludy tybetańsko-birmańskie, które zakładały swoje siedziby nad rzeką Irawadi (Pyu), na wybrzeżu Zatoki Bengalskiej (Rakhine-Arakanie) (Uzianow 1982, s. 33), a także ludy grupy mon-khmerskiej (Monowie) osiadłe na wschodnim wybrzeżu zatoki Martaban na Morzu Andamańskim (Piekarska-Maulik 2002, s. 215).

Miasta-państwa Pyu kontrolowały całą środkową Birmę przez około tysiąc lat (do IX w.) (Becka 1995, s. 2). Współcześnie archeologowie sugerują jednak, że lud Pyu mógł być autochtoniczny (Hudson 2005, s. 79). Obecnie Pyu nie stanowią już narodowej mniejszości, gdyż całkowicie wymarli (Uzianow 1982, s. 24).

Na przełomie er pojawili się na terytorium Mjanmy Czinowie – społeczność złożona z co najmniej sześciu grup plemiennych i 63 pokrewnych językowo plemion przybyłych z północy (z Chin). Osiedli w centrum kraju wokół wulkanu Puppa oraz nad rzeką Czinduin i w dolinie Czausze, gdzie ich osiedla mieszały się z miastami Pyu (Uzianow 1982, s. 39).

W pierwszych wiekach naszej ery na obszar obecnej Mjanmy napłynęli z północnego wschodu, czyli z Chin lub nawet z Mongolii (Lubina 2014, s. 53), Karenowie, którzy początkowo osiedli na wzgórzach pomiędzy rzekami Saluin i Sit-taung, gdzie walczyli o przestrzeń z Monami. Około VI w. migrowali w kierunku zachodnim i tam starli się z ludem Pyu, rozbijając ich państwo na dwa fragmenty.

Karenowie wkroczyli do doliny Irawadi, zasiedlając zarówno nizinę, jak i zbocza niewysokich gór Pegu Yoma (Uzyanow 1982, s. 47).

W VIII w. przybyli z Biharu w Indiach do Arakanu wyznający buddyzm Meghadowie, protoplaści dzisiejszych Rakhine (Yunnus 1994, s. 5).

Największa dziś grupa narodowa Mjanmy, Birmańczycy (nazwa własna Bamar), migrowali z południowo-wschodniego Tybetu w końcu I tysiąclecia p.n.e. (Damm, Mikusińska 2000, s. 43). Na trasie swej migracji zamieszkiwali północno-zachodnie Chiny i znani byli pod nazwą Ciał (Uzyanov 1982, s. 25). Następnie przez wiele wieków przemieszczali się na południe Chin, gdzie w Junnaniu utworzyli królestwo Nanzhao. Dopiero w IX w. dotarli nad Irawadi i doprowadzili do upadku miast Pyu. To właśnie przybysze z Nanzhao, mówiący językiem yi zbliżonym do birmańskiego, którzy określali się jako „silni jeźdźcy” (myanma), są uważani za pra-Birmańczyków (Lubina 2014, s. 46). Birmańczycy wyparli z doliny Irawadi część ludu Karenów na obszary podgórskie.

Ich dziełem był Pagan jedno z najpotężniejszych państw regionu (Phayre 1883, s. 33). To właśnie panujący w Paganie na początku XI w. król Anawratha dokonał podboju państw Monów i Szanów, dając Birmańczykom pozycję dominującą, którą nadal utrzymują (Becka 1995, s. 3). Państwo to przetrwało do najazdu mongolskiego w drugiej połowie XIII w. (Piekarska-Maulik 2002, s. 215). Konsekwencją inwazji mongolskiej było też przemieszczenie się ku zachodowi ludów Szan, które wkraczając do doliny Irawadi, wyparły stamtąd ludy Czin, a te z kolei migrowały także na zachód i do XIV w. opanowały pogranicze indyjsko-birmańskie, gdzie trwają do dzisiaj. W XVII w. Czinowie utracili też swoją odrębność, uznając zwierzchnictwo władców birmańskich (Uzyanov 1982, s. 40).

W XV w., kiedy na wybrzeżu Zatoki Bengalskiej funkcjonowało odrębne muzułmańskie państwo Arakanu, pojawili się w Birmie muzułmanie. Od tego czasu kolejne fale migracji napływały do tej prowincji z obszaru dzisiejszego Bangladeszu, powiększając muzułmańską populację prowincji, która stała się obiektem podboju birmańskiego w 1784 r. Od lat 50. XX w. dla populacji muzułmańskiej w Arakanie stosuje się termin Rohingya (Chan 2005, s. 397).

Po upadku Paganu jego dziedzictwo kontynuowało państwo Awa, położone bardziej na północ, w dolinie Irawadi. Ponownie uniezależnili się wówczas Monowie, którzy na południu stworzyli kolejne lokalne mocarstwo Hanthawadda ze stolicą w Pegu. W XVI w. Awa, po krótkim okresie regresu, spowodowanym najazdem Szanów, znów stała się regionalnym hegemonem i podbiła ziemie Szanów na północy oraz Monów na południu.

W związku z pojawieniem się Portugalczyków w Malakce dla ułatwienia kontaktów handlowych stolicę z Awy przeniesiono do dawnej stolicy Monów w Pegu, czyli już blisko morza. Pegu (Birma) stało się wówczas jednym z dwóch, obok Syjamu, mocarstw regionu, które rywalizowały o ziemie Szanów. Birmańczycy wspierani przez Portugalczyków okresowo okupowali nawet dolinę Menamu w Syjamie, jednak pod koniec XVI w. utracili ziemie na wschodzie na rzecz tajskiej Ajutthaji, a na zachodzie uniezależnił się indyjski dziś Manipur. W XVII w. Birma, nawiązując do tradycji Paganu, zdominowała region i utrzymywała relacje handlowe z Brytyjkami w Indiach i Holendrami na Cejlonie. W połowie XVIII w. całkowicie

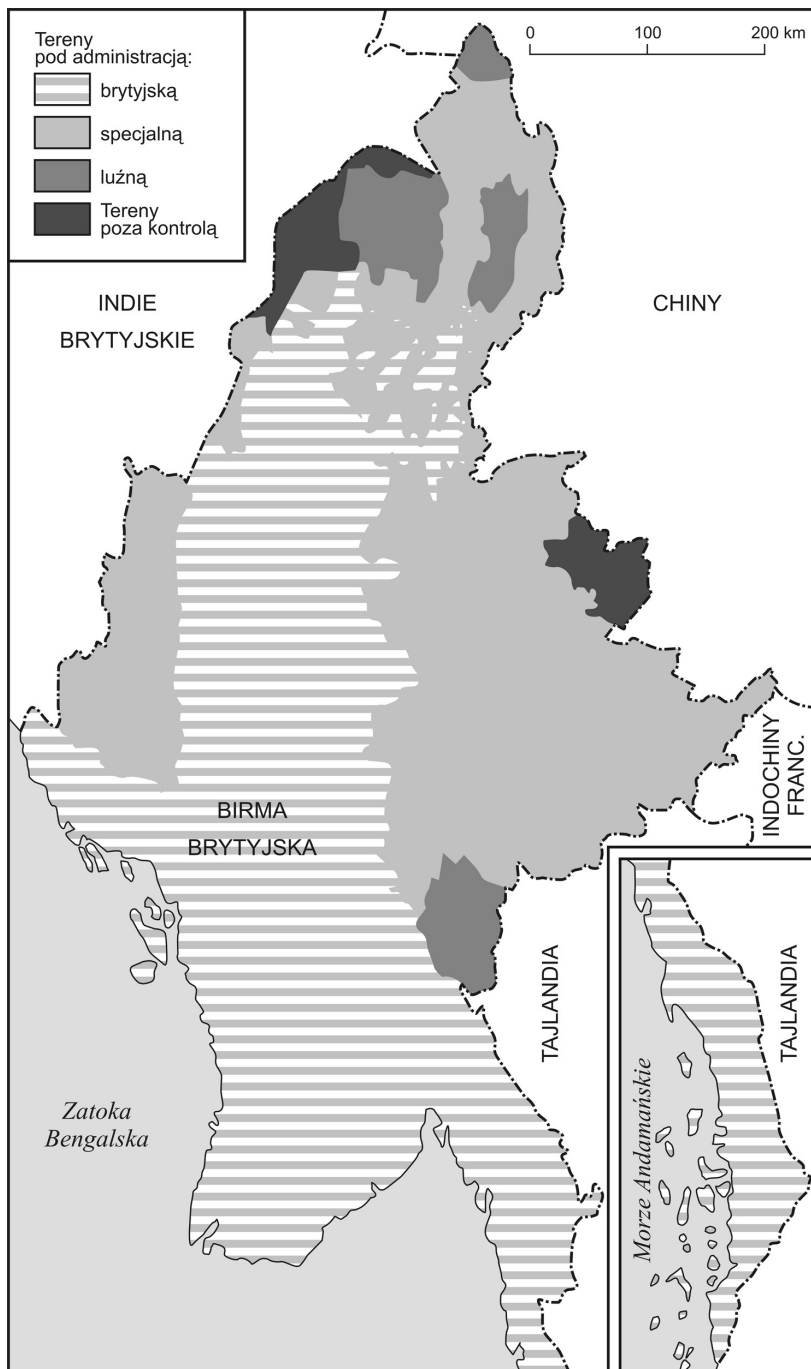
zmarginalizowano rolę ośrodka politycznego w Awie, a Birma dokonała kilku udanych inwazji na Syjam, zdobywając jego stolicę Ajutthaję, odzyskała Manipur i podbiła Tenasserim. Wzrost potęgi Birmy zaniepokoił Chiny, które w drugiej połowie XVIII w. czterokrotnie podjęły bezskuteczne próby inwazji na nią (Piekarska-Maulik 2002, s. 216).

Począwszy od XVII w. aż do XIX w. na terytorium Birmy docierała ostatnia z dużych mniejszości narodowych – Kaczinowie. Przybyli z Chin, dokąd jako Jingpo wyruszyli ze środkowego Tybetu, a stamtąd przez wieki stopniowo przemieszczali się na południe. W Junnannie zwano ich już Xunchuanman. Spokrewnieni są z Miao i Qiang. W Birmie nie udało im się opanować ziem Szanów, Czinów i Birmańczyków i zostali zepchnięci na obszar północy kraju w góry Hengduan, zwane Kachin Hills, gdzie pozostają do dziś, kontrolując przełęczę na szlaku handlowym z Chin do Indii (Uzyanow 1982, s. 35).

Upadek potęgi, a ostatecznie też państwowości, Birmy rozpoczął się wraz z wejściem w konflikt z kolonizującą Indie angielską Kompanią Wschodnioindyjską. Podbój przez Birnę Asamu i Arakanu doprowadził do kontaktu przestrzennego z brytyjskimi strefami interesów w Indiach i konfrontacji zbrojnej (Myint-U 2004, s. 95). Przybrała ona formę trzech wojen zwanych birmańskimi. W pierwszej, w latach 1824–1826, Brytyjczycy wspólnie z Syjammem najechali Birnę, która musiała zdobyte wcześniej prowincje Asam, Manipur, Arakan i Tenasserim oddać Brytyjczykom. W 1852 r. agresorem byli także Brytyjczycy, którzy zdobyli Pegu i deltę Irawadi, przejmując nad nią kontrolę jako swoją posiadłość nazwaną Dolna Birma. Państwowość birmańska ograniczała się już tylko do wnętrza kraju pozbawionego dostępu do morza. Birma nadal jednak kontrolowała wymianę handlową posiadłości brytyjskich z Chinami. Aby pozbawić ją tej możliwości oraz zdobyć jej bogactwa naturalne, w 1885 r. Brytyjczycy wypowiedzieli kolejną wojnę i w ciągu dwóch tygodni pokonali Birmańczyków, zdobywając Rangun i całą resztę Birmy (Górną Birnę) (Piekarska-Maulik 2002, s. 216). Podbite ziemie z dniem 1 stycznia 1886 r. przyłączono do Indii Brytyjskich na prawach prowincji ze stolicą w Rangunie (Becka 1995, s. 9, Myint-U 2004, s. 196), a birmańska państwowość zniknęła na 62 lata (lub 53 lata, jeśli uwzględniać marionetkowe państwo pod okupacją japońską).

Genezy autonomii narodowościowej w Mjanmie można się doszukiwać w okresie panowania brytyjskiego. Koloniści inaczej traktowali pokonaną ludność birmańską, a inaczej ludy przez nią podbite, przyznając odmienny status w ramach Indii Brytyjskich ziemiom tzw. Birmy Właściwej (status kolonialny) i terytoriom plemiennym (protektoraty, a nawet państwa quasi-suwerenne) (ryc. 1). System taki stosowano zresztą w całych Indiach Brytyjskich.

Jeszcze w czasach Królestwa Birmy ludy podbite cieszyły się względną swobodą i nie były asymilowane. Ich podległość wyrażała się uznawaniem zwierzchnictwa króla, płaceniem trybutu, dostarczaniem kobiet do haremu i żołnierzy do armii. Królewska administracja nie kontrolowała całych terytoriów plemiennych, a niekiedy jedynie ich stolicę. Na pozostałym obszarze rządzili wasalni władcy lokalni. Dodatkowo fakt zamieszkiwania przez mniejszości obszarów górskich otaczających wianuszkami dolinę Irawadi sprzyjał zachowaniu odrębności ich populacji (Lubina 2014, s. 59).

Ryc. 1. Birma w okresie kolonializmu brytyjskiego z końca XIX w.
 Źródło: oprac. własne na podstawie Benninson (1933, s. XI).

Już podczas włączania Górnej Birmy do Indii Brytyjskich odrębnie potraktowano państwa Szanów, których nie przyłączono wraz z Birma, lecz jakby poza nią, jako odrębne terytorium o specjalnym statusie. Prowincje zamieszkałe przez Birmańczyków bezpośrednio podporządkowano administracji kolonialnej, a instytucje monarchii i Rady Królewskiej (Hluttaw) zniesiono 1 marca 1886 r. (Lubina 2014, s. 61). Już po drugiej wojnie birmańskiej, kiedy Brytyjczycy okupowali południe kraju, wymusili na monarsze uznanie w 1875 r. „niepodległości” terytorium plemiennego Karenni (Czerwonych Karenów), co formalnie utrzymało się aż do 1948 r., po czym, podobnie jak Szanom, narzucili im swój protektorat.

Podczas rozgraniczania swych posiadłości w Birmie od Chin Brytyjczycy tak narysowali granicę, że po stronie Birmy znalazł się dystrykt Kokangu zamieszkały przez chińską ludność z sąsiedniego Junnanu (Lubina 2014, s. 54). W 1892 r. Brytyjczycy uznali wasalny charakter państw Karenni (faktycznie były trzy takie państwa: Kantarawaddy, Kyebogyi i Bawlake), dziś stanowiące państwo Kayah.

Administracja kolonialna delimitowała granice nie tylko samej Birmy z sąsiedzi, ale także jej podziałów wewnętrznych, które w okresie monarchicznym nie były ostre i podlegały częstym zmianom. To ten brytyjski podział jest do dziś strukturą administracyjną Mjanmy. Królewski podział został w 1897 r. uproszczony jedynie do dwóch form terytoriów. Pierwszym z nich była Birma Właściwa (zwana też Ministerialną) złożona z delty i doliny Irawadi, Arakanu i Tenasserimu, gdzie wprowadzono bezpośrednią administrację brytyjską. Były to obszary (poza Arakanem) ze zdecydowaną dominacją ludności birmańskiej. Drugim obszarem było górzyste pogranicze północno-wschodnie zamieszkałe przez mniejszości narodowe (Szanów, Karenów, Kaczinów) oraz pogranicze północno-zachodnie (Czinowie), zwane też terenami przygranicznymi, włączonymi lub etnicznymi, gdzie zachowano władzę lokalną i jedynie nominalne nad nimi zwierzchnictwo brytyjskie (Lubina 2014, s. 64). Akt konstytucyjny Birmy z 1898 r. ustanowił dla Szanów dwie superintendentury: państwo Szanów Północnych i państwo Szanów Południowych (Yue 2018, s. 101) (ryc. 2).

To formalnoprawne odseparowanie Birmańczyków od mniejszości narodowych doprowadziło do zerwania starych więzów ekonomicznych i społecznych, w których miejsce pojawił się głęboki podział kraju. Kolonialna zasada *divide et impera* znalazła tu bezpośrednie zastosowanie. Podział trwa do dzisiaj i jest podstawą systemu autonomii narodowościowej, a w planach ma służyć powstaniu państwa federacyjnego.

Stosownie do miejscowych zwyczajów kolonistów zachowali władzę lokalnych wodzów plemiennych (*sawbwa* u Szanów, *duwa* u Kaczinów, *sawke* u Karenów i *matu* u Czinów) w zakresie sądownictwa, finansów i spraw cywilnych. Ziemie plemienne pozostały w izolacji i pod bardzo iluzoryczną kontrolą kolonistów (nieliczne posterunki wojskowe i brytyjscy administratorzy rezydujący w stolicy państwa plemiennego), co zaowocowało na wsiach niekontrolowanym rozwojem upraw opiatów. Dla ludności miejscowej obecność Brytyjczyków była znacznie mniej dotkliwa niż poprzednio administracji birmańskiej (Myint-U 2004, s. 217). Ustały też tradycyjne wojny międzyplemienne i próby obalania lokalnego władcy, bo wodzowie bali się karnych ekspedycji brytyjskich.

Ryc. 2. Państwa Szanów w Birmie pod administracją brytyjską
Źródło: opracowanie własne.

Podobnie jak w całym Indiach Brytyjskich w 1919 r. także w Birmie począwszy od 2 stycznia 1923 r. zaczęto wprowadzać strukturalną reformę administracji (tzw. diarchie). Powołano wówczas wyłączone z Birmy Skonfederowane Państwa Szan, co *sawbwa* odczytali jako prawo do usamodzielnienia się na wzór sułtanów malajskich, ale okazało się *de facto* osłabieniem ich władzy i zwiększeniem kontroli władz kolonialnych nad terytoriami plemiennymi. Na federację Szanów składało się 6 państw (*muang*) Szanów Północnych i 35 państw Szanów Południowych. W skład federacji szanńskiej do południowych państw Szan włączono

też państwa Karenni, co nadal nie zmieniało ich niepodległego statusu. Jedyne w całej federacji brytyjski komisarz polityczny stacjonował w Loikaw (The Statesman's Year Book 1934, s. 170).

Równolegle Brytyjczycy z większą aktywnością podjęli eksploatację cenniejszych surowców na tych dotąd nierozpoznanych geologicznie terenach. Lokalnym władcom pozwolono jednak na defraudowanie środków plemiennych, co prowadziło do utrwalenia się struktury feudalnej i alienacji warstw wodzowskich od społeczeństwa zgodnie ze wzorcem indyjskim. Wraz z kolonizacją obszarów górskich w tych, dotychczas animistycznych, społecznościach podjęto akcję wzmożonej chrystianizacji. Miało to również skutek pozytywny w postaci pojawienia się szkolnictwa, kodyfikacji języków plemiennych i nadania im pisma. Lepiej wykształcona młodzież ludów mniejszościowych migrowała do szkół i uczelni na nizinach. Zdobywając świadomość narodową i społeczną, zaczęła tworzyć organizacje polityczne swych narodów, w tym niepodległościowe. Natomiast w Birmie Właściwej rola lokalnych władców *myothugyi* była ograniczana, oddzielono administrację państwową od religii (buddyjskiej), co zmieniło edukację i stopniowo wpływało na osłabienie więzi społecznych. Dominujący w dawnej monarchii Birmańczycy w nowej strukturze kolonialnej stali się słabszą grupą społeczną niż mniejszości narodowe. Likwidacja monarchii (król był dla Birmańczyków bogiem) zniszczyła system wartości. Zmiany społeczne zachodzące pośród Birmańczyków były znacznie głębsze niż pośród ludów plemiennych.

Władze kolonialne sterowały procesami społecznymi poprzez obsadzanie stanowisk w administracji i wojsku przedstawicielami mniejszości, ale przede wszystkim imigrantami z Indii, którzy stanowili aż 60% populacji stolicy. Sprzyjano też imigracji chińskiej, która opanowywała lokalną gospodarkę (Lubina 2014, s. 68).

Kolejna reforma administracyjna z 1 kwietnia 1937 r. wyłączała Birmę z Indii Brytyjskich jako odrębną kolonię z własną Radą Legislacyjną (Becka 1995, s. 10), w której przyjęto zasadę reprezentacji wspólnotowej, gwarantującej miejsca mniejszościom, w tym nowym Anglo-Birmańczykom, Chińczykom, Hinduom oraz Karenom, ale już nie Monom i Czinom. Zasada ta ponownie uderzała w większość birmańską. W nowej strukturze kolonialnej Birmy nadal nie było skonfederowanych państw Szanów, państw Karenni i terenów nadgranicznych (Czin i Kaczin).

Odrodzenie narodowe Birmańczyków zapoczątkowało powstanie w 1906 r. Stowarzyszenia Młodych Buddystów (YMBA) mające na celu przywrócenie roli religii w życiu społecznym. W latach 30. XX w. ujawnił się proces wzrostu świadomości narodowej i zaczęły powstawać polityczne organizacje birmańskie, w tym nacjonalistyczny ruch Thakin założony przez Aung Sana (Htein Lin) i U Nu (Thakin Nu). Jednak próba narodowego zrywu w latach 1930–1932 w postaci antybrytyjskiego powstania pod wodzą Saya Sana została krwawo spacyfikowana. Pośród poszczególnych grup etnicznych świadomość narodowa pojawiła się dużo później. Przed II wojną światową jedynie Monowie stworzyli w 1937 r. All Ramanya Mon Association (South 2008, s. 7). Arakańczycy początkowo włączyli się do ruchu birmańskiego i dopiero w 1938 r. powołali Arakański Kongres Narodowy (Lubina 2014, s. 74).

Birmańczycy nie byli przez kolonistów powoływani do armii ani do policji, więc utworzyli własną tajną siłę zbrojną – Organizację Ludowych Ochotników. Wzorce ideologiczne dla Thakin czerpano z nacjonalizmu i marksizmu, natomiast bojówki wzorowały się na oddziałach szturmowych NSDAP. Analogiczne prywatne armie tworzyły też mniejszości narodowe.

Po wybuchu II wojny światowej przywódcy birmańscy przedostali się do Japonii, gdzie przeszli przeszkolenie w Tokio i na Hajnanie. Celem miało być stworzenie nowoczesnej armii niepodległościowej *tatmadaw* do walki z kolonistami brytyjskimi. Birmańska Armia Niepodległościowa (BIA) powstała 28 grudnia 1941 r. i w trzy dni później wkroczyła do Birmy wraz z wojskami japońskimi witana przez ludność doliny Irawadi jak wyzwolicieli, a wkroczenie wojsk potraktowano jako początek powstania narodowego. Jedynie Karenowie zamieszkujący deltę jako sojusznicy kolonistów stali się celem ataków. Wojska brytyjskie i chińskie wycofywały się w popłochu do Indii. Natomiast Karenowie na obszarach górskich wsparli brytyjski ruch oporu, powołali Związek Narodowy Karenów (KNU) i nie wpuścili okupantów japońskich na swoje terytoria. Japończycy nie zdołali też opanować ziem Czinów, Kaczinów i Nagów, którzy pozostali wierni Brytyjczykom. Szczególnie znaczące było narodowe przebudzenie Kaczinów, których armia okazała się niepokonana, ale też cechowała się nieludzkim okrucieństwem, a nagradzana była przez Amerykanów dostawami opium.

Na początku okupacji Birmańczycy stworzyli własną administrację, ale wielali w niej praktyki kolonialne. Dochodziło do pogromów Chińczyków i Hindusów. Okupanci japońscy ostatecznie sami ustanowili nad Birma bezpośrednią administrację wojskową. Birmańskim przywódcom pozostawiono kontrolę nad armią, którą 26 sierpnia 1942 r. przemianowano na Birmańską Armię Obronną (BDA) pod dowództwem Aung Sana (Lubina 2014, s. 82).

Dla utrzymania poparcia ludności birmańskiej okupanci japońscy proklamowali 1 sierpnia 1943 r. powstanie rządu „niepodległej” Republiki Birmy z premierem Ba Maw. Swoją „niepodległość” z okresu kolonizacji brytyjskiej utrzymali też Karenni. Od września 1943 r. armię przemianowano na Birmańską Armię Narodową (Bamar *Tatmadaw*) jako podstawę budowy przyszłej państwowości w oparciu o nacjonalizm birmański i w opozycji do mniejszości narodowych.

Sytuacja w skonfederowanych państwach Szanów była bardziej skomplikowana, bo dwa z nich, Kentung i Mongpan, przekazano 1 sierpnia 1943 r. sąsiedniej sojuszniczej Tajlandii (aż do sierpnia 1945 r.). Reszta ich ziem 23 września 1943 r. została formalnie przyłączona do Birmy, ale podobnie jak w okresie brytyjskim okupanci japońscy nie wprowadzili tu swojej administracji bezpośredniej, co pozwoliło Szanom zachować neutralność.

Losy wojny w regionie odwróciły się w marcu 1944 r., kiedy japońska ofensywa na Indie Brytyjskie załamała się w Manipurze i Nagalandzie. Wojska brytyjskie powróciły do Rangunu 3 maja 1945 r. Kapitulację wojsk japońskich w Birmie przyjęto dopiero 24 września.

Odsunięty przez Japończyków od spraw politycznych Aung San począwszy od końca 1943 r. szukał kontaktu z Brytyjczykami, a we wrześniu 1944 r. zawarł przymierze z komunistami birmańskimi, którzy zasilali antyjapońską partyzantkę.

Powołano wspólną Organizację Antyfaszystowską, która przeszła na stronę aliantów i podjęła współpracę z brytyjskim dowództwem (Becka 1995, s. 22). Przeciwny współpracy z politykami birmańskimi był emigracyjny rząd kolonialnej Birmy przebywający w kaszmirskiej Simli, ale lord Louis F. Mountbatten zlekceważył te obiekcje. Jeszcze 22 marca 1945 r. Aung San planował przeprowadzić w Rangunie paradę wojsk birmańskich ruszających przeciw wkraczającym Brytyjczykom, a już 27 marca jego wojska zaatakowały w delcie Japończyków (do dziś jest to święto narodowe Mjanmy). Powojenna Birma była kompletnie zrujnowana za sprawą taktyki spalonej ziemi wycofujących się Brytyjczyków i braku jakiegokolwiek odbudowy w czasie okupacji japońskiej i rządów nacjonalistycznych. W opublikowanej w Londynie 17 maja 1945 r. „Białej Księdze” Londyn zapowiadał nadanie Birmie w ciągu 4 lat statusu dominium, ale jednocześnie utrzymywał brytyjską administrację nad terytoriami mniejszości narodowych do czasu, aż same zdecydują o przyłączeniu się do Birmy.

Początkowo Brytyjczycy oskarżyli Aung Sana o zdradę, ale ostatecznie włączyli go do pierwszego powojennego rządu Birmy, później został jego premierem.

Wojenne przemiany społeczne w Birmie i kompromitująca klęska militarna kolonistów w starciu z Japonią, nadanie przez okupantów Birmie formy państwowości, były faktami, które oznaczały, że nie ma już powrotu do administracji kolonialnej sprzed wojny. Podjęto rokowania na temat niepodległości Birmy zakończone 27 stycznia 1947 r. umową z Londynu (Piekarska-Maulik 2002, s. 218). Przeciwno temu porozumieniu występowali komuniści i część birmańskich nacjonalistów pod wodzą U Sawa. Jeszcze przed wejściem w życie układu jego sygnatariusz Aung San został w lipcu 1947 r. skrytobójczo zamordowany. Na czele rządu stanął jego najstarszy współpracownik U Nu, który 4 stycznia 1948 r. proklamował niepodległość Związku Birmańskiego jako dominium brytyjskiego.

Droga do niepodległości wiodła jednak przez trudne rokowania i wojnę domową. W opozycji wobec rokowań z Brytyjczykami stały dwie frakcje komunistyczne: prozachodnia Biała Flaga i stalinowsko-maoistowska Czerwona Flaga, kontynuujące walkę antykolonialną. Do zwalczania komunistów skierowano Birmańskich Strzelców dowodzonych przez Ne Wina, pierwszą formację zbrojną niepodległej Birmy.

Największym problemem był jednak status terytoriów mniejszości narodowych. Poza państwami Szanów, które formalnie znalazły się w składzie Birmy za sprawą okupantów japońskich, pozostałe ziemie albo były niepodległe jak Karenni, albo takimi się stały dzięki działaniom antyjapońskiej partyzantki (Kaczin, Czín, Arakanie, Karenowie) (Htung 2018, s. 238).

Umowa londyńska z 1947 r. przewidywała powołanie Konstytuanty, ale samą konstytucję miał uchwalić parlament brytyjski. Konstytuanta miała się przekształcić w birmański parlament, ale posłów z grup mniejszościowych miał nominować brytyjski gubernator. W dokumencie nie było śladu po podziale na Birmę Właściwą i obszary pograniczne grup etnicznych, ale w jego miejsce wprowadzono federalistyczną strukturę państwa (stąd unia) z zachowaniem zasady dobrowolności przystąpienia do niej obszarów peryferyjnych. Powołano specjalny organ Komitet ds. Wyjaśniania Kwestii Obszarów Przygranicznych (FACE) (Lubina 2014, s. 89).

Najsilniejszy opór wobec unii stawiali Karenowie, których reprezentował Narodowy Związek Karenów (South 2011, s. 8). Zamieszkiwali oni całą Dolną Birnę w przemieszaniu z Birmańczykami oraz zwarcie podgórskie obszary Dawna Hills na wschodzie kraju. Od 1945 r. żądali już niepodległości Karenistanu, który miałyby objąć poza ich ziemiami plemiennymi także fragment Karenni, Tenasserim i dużą część Tajlandii aż po Chiang Mai. Frakcje bardziej umiarkowane opowiadały się za federacją, ale z braku reakcji Brytyjczyków w 1946 r. wysłały do Londynu własną delegację na rokowania niepodległościowe.

Rokowania niepodległościowe były źle prowadzone, bo Birmańczycy rozmawiali o całym kraju, nie konsultując tego z politykami grup etnicznych, a te z kolei za podstawę rozmów z Brytyjczykami uznawały zapis z „Białej Księgi” z 1945 r. pozostawiający je w bezpośredniej zależności od Londynu. Wobec braku rezultatów tych rokowań 17 czerwca 1947 r. Karenowie powołali Organizację Obrony Narodowej Karenów (KNDO), przygotowując się do separatystycznej niepodległości. Proklamację niepodległości zapowiadali też *de facto* nadal niepodlegli Karenni, a nawet ludy, które wcześniej nie zgłaszały takich aspiracji, np. Pa-o. Jedynie Czinowie byli skłonni do kompromisu, a Szanowie i Kaczinowie czekali na rozwój sytuacji, ale sondowali także możliwość przyłączenia się odpowiednio do Tajlandii i Chin.

W marcu 1946 r. w Panglong spotkali się przywódcy 34 szańskich państw z udziałem Czinów, Karenów, Kaczinów i Birmańczyków jako obserwatorów (Sakhong 2003, s. 211). Oskarżano Birmańczyków o kolaborowanie z Japończykami, ale ostatecznie nie odrzucono idei unii i powołano Radę Najwyższą Zjednoczonych Ludów Górskich pod kierownictwem Sao Shwe Taika (Lubina 2014, s. 92). Birmańczycy bali się, że Brytyjczycy nadal chcą utrzymać podział Birmy albo wykroić odrębne dominia. W dniu 12 lutego 1947 r. (dziś święto narodowe Dzień Unii) w Panglong odbyła się druga konferencja, na której udało się ustalić federalcyjne zasady ustrojowe przyszłej unii – Związku Birmańskiego. Układ sygnowali Szanowie, Kaczinowie i Czinowie, a przedstawiciele Rady Zjednoczonych Ludów Górskich mieli wejść do rządu Birmy, w tym objąć stanowisko prezydenta kraju. Obszary pograniczne zachowywały prawo do pełnej autonomii wewnętrznej.

Układu tego nie sygnowali Karenowie i Karenni, w ogóle nie rozmawiano z Arakanami i Monami oraz ludami, które dopiero wówczas zgłosiły swe aspiracje terytorialne – Pa-o i Wa.

Układ w Panglong dał podstawę pod federalistyczny system Birmy, ale był inspirowany polityką Josipa Broz-Tito wobec narodów południowosłowiańskich, co, jak wiadomo, ostatecznie doprowadziło do rozpadu ich państwa. Ponadto powiełał *de facto* podział na birmańską i mniejszościową część kraju, a w żadnym dokumencie nie pojawił się zapis o federalnym ustroju państwa (Lubina 2014, s. 95).

Układ z Panglong gwarantował państwom Szanów i Karenni prawo do secesji z Birmy po okresie 10 lat. Kaczinowie, którzy dotąd nie tworzyli struktur terytorialno-politycznych, w zamian za otrzymane dużego państwa zrzekli się prawa do secesji. Tylko Czinowie nie otrzymali równorzędnej jednostki, a jedynie okręg specjalny. Zgodnie z konstytucją, uchwaloną jeszcze 27 września 1947 r., Birnę właściwą podzielono na 7 prowincji podporządkowanych bezpośrednio

Rangunowi, a obszary pograniczne rozdzielono pomiędzy zamieszkujące je narodowości (niekiedy skumulowane) na 4 państwa (Szan, Kaczin, Karen i Karenni) i jeden okręg wydzielony (Czin) (Becka 1995, s. 61) (tab. 2). Od tego czasu, aż do dziś, rząd Birmy nigdy nie kontrolował już całości terytorium kraju.

Tabela 2. Jednostki autonomiczne w Birmie w latach 1948–1962

Państwo	Utworzone	Zlikwidowane	Obszar w km ²	Stolica
Czin*	22.10.1948	2.03.1962	36 019	Falam
Kaczin	10.01.1948	2.03.1962	89 041	Myitkyina
Karen	1.06.1954	2.03.1962	30 383	Hpa-an
Karenni	4.01.1948	24.09.1948	8 106	Loikaw
Kayah	14.01.1952	2.03.1962	8 106	Loikaw
Szan	4.01.1948	2.03.1962	155 801	Taunggyi

*okręg wydzielony

Źródło: opracowanie własne.

Nieuwzględnienie w układzie z Panglong Karenów i Karenni sprawił, że ich państwa faktycznie nie powstały (czyli *de facto* były niezależne). Brak zgody na układ z Panglong Birma wykorzystana do jednostronnego ogłoszenia powstania państwa Karen, obejmującego jedynie ziemie tego ludu na wschód od rzeki Saluin oraz obszary Karenni. Status państwa miał być podobny jak Szan i Kaczin, ale bez prawa do secesji. Po odrzuceniu tej propozycji przez polityków kareńskich kolejna była jeszcze bardziej niekorzystna – specjalny region Kawthoolei z komisarzem i niewielkim obszarem rdzennie kareńskim nad rzeką Saluin.

Karenowie, którzy byli główną siłą oporu wobec okupantów japońskich, zostali przez kolaborujących z Japończykami Birmańczyków zlekceważeni, przez Brytyjczyków, których byli głównymi sojusznikami – także.

W styczniu 1948 r. Karenowie, doskonale wyszkoleni w okresie partyzancki antyjapońskiej, rozpoczęli wojnę z rządem centralnym, początkowo odnosząc wielkie sukcesy. W marcu–kwietniu 1949 r. Karenowie zajęli Manadalay w środkowej Birmie, w maju podeszli pod jej stolicę Rangun, a do 19 marca 1950 r. okupowali też Toungoo.

14 czerwca 1949 r. Karenowie proklamowali suwerenność państwa Kawthoolei, ze stolicą w Toungoo, którą utrzymali do 19 marca 1950 r. Swoją kwaterę wojskową na granicy z Tajlandią w Papun kontrolowali do marca 1955 r., kiedy Karenowie przeszli do walk partyzanckich, trwających do 2012 r. (South 2011, s. 10). Rząd powołał karłowate terytorialnie państwo Karenów, obejmujące zaledwie czwartą część ich populacji (tę żyjącą zwarciem w górach), ze stolicą w wiosce Pa-an, bo większe miasta im odebrano.

Pomijani w układach z Panglong Karenni, powołując się na sankcjonowaną przez Brytyjczyków ich niepodległość od Birmy, nie przyjęli statusu państwa z prawem do secesji ani tym bardziej inkorporacji do państwa Karenów i 9 sierpnia 1948 r. po skrytobójczym zabójstwie ich przywódcy rozpoczęli wojnę z Birmą. W tym samym czasie wybuchły walki w Arakanie, gdzie powstała ludność muzułmańska. Do wojny kareńsko-birmańskiej przyłączyli się Monowie (South 2011,

s. 6), a swoje aspiracje do własnych państw zbrojnie zgłosili Pa-o i Wa. Do wojny z komunistami przystąpili też Karenowie i Kaczinowie, prowadząc ją niezależnie od sił rządowych.

Karenni, wsparci przez Karenów, oswobodzili z wojsk birmańskich swoją stolicę Loikaw 24 września 1949 r. i utrzymali ją do 12 stycznia 1950 r. Potem wycofali się w góry i prowadzili wojnę partyzancką z Birma do rozejmu w marcu 2012 r. Po powrocie pod kontrolę Birmy państwo Karenni z dniem 12 stycznia 1952 r. przemianowano na Kayah, co miało sugerować, że nie są oni Karenami (Lubina 2014, s. 118).

Sytuacja Birmy pogorszyła się jeszcze po zwycięstwie komunistów w wojnie domowej w Chinach. W styczniu 1950 r. z Junnanu wkroczyły do Birmy, do państw Szanów i Kaczinów, regularne oddziały Kuomintangu, zasiedlając obszar pogórzy i rozwijając tam uprawę opium. Oddziały te nie tylko nie zostały rozformowane, ale utworzyły lokalne siły zbrojne (prywatne armie landlordów), zwalczające partyzantkę komunistyczną, armię rządową i czasem także nacjonalistyczne formacje grup mniejszościowych (South 2008, s. 8). Kiedy ChRL okrzepła jako państwo, przystąpiła do dywersji wobec Birmy i sił Kuomintangu, sponsorując powstawanie na jej terytorium partyzantek maoistowskich poszczególnych narodów, które z kolei zwalczały formacje nacjonalistyczne tych narodów, nacjonalistów chińskich i oczywiście armię birmańską, a nawet jedną z partyzantek komunistycznych (tę niemaistowską). W Birmie toczyła się wówczas wojna totalna wszystkich ze wszystkimi, a kraj pokryty był mozaiką „stref wyzwolonych” (Skidmore, Wilson 2007, s. 60).

W 1958 r. premierem Birmy w miejsce cywila U Nu został wojskowy gen. Ne Win, któremu udało się na tyle spacyfikować kraj, że można było przeprowadzić demokratyczne wybory w 1960 r. Ponownie wygrał je U Nu, ale w marcu 1962 r. wojsko pod dowództwem Ne Wina dokonało przewrotu pod pozorem konieczności utrzymania jedności państwa. Konstytucja została zawieszona, wprowadzono ustrój socjalistyczny i system monopartyjny (Piekarska-Maulik 2002, s. 218).

Z dniem 2 marca 1962 r. likwidacji uległy wszystkie jednostki autonomiczne, wprowadzono ustrój w pełni unitarny. Zamieniono je na zwykłe prowincje, przy okazji nazwę Karen zastąpiono terminem Kawthule.

Wojskowi, którzy dokonali przewrotu, po kilku latach przeszli do cywila, ale rządów nie oddali i kontynuowali rewolucję socjalistyczną znów na wzór jugosłowiański (Lubina 2014, s. 127), uchwalając 3 stycznia 1974 r. nową konstytucję skonfederowanej Socjalistycznej Republiki Związku Birmańskiego. Ponownie przywrócono autonomiczny status państw narodowych: Kaczin, Szan, Kayin (Karen), Kayah (Karenni) oraz utworzono nowe państwa Mon i Rakhine (Arakan), a były okręg wydzielony Czin też awansowano do rangi państwa („We are like forgotten people”... 2009, s. 10) (tab. 3).

W kolejnych latach Birma pod rządami Ne Wina zmierzała ku komunistycznej dyktaturze, funkcjonowała w warunkach permanentnego stanu wojennego i stała się izolowanym międzynarodowo, jednym z najbiedniejszych państw świata. Opór społeczeństwa sprawił, że 12 marca 1988 r. Ne Win ustąpił, a władzę ponownie przejęła armia (tatmadaw), utrzymując stan wojenny i wprowadzając rządy

Tabela 3. Państwa autonomiczne w Birmie/Mjanmie po 1974 r.

Państwo	Utworzone/ przywrócone	Obszar w km ²	Ludność w 2014 r.	Stolica
Czin	3.01.1974	36 019	487 801	Hakha
Kaczin	3.01.1974	89 041	1 689 441	Myitkyina
Kayin	3.01.1974	30 383	1 574 079	Hpa-an
Kayah	3.01.1974	8 106	286 627	Loikaw
Szan	3.01.1974	155 801	5 824 432	Taunggyi
Rakhine	3.01.1974	36 780	3 188 807	Sittwe
Mon	3.01.1974	12 297	2 054 393	Mawlamyine

Źródło: opracowanie własne.

Państwowej Rady Pokoju i Rozwoju (SLORC) (Skidmore, Wilson 2008, s. 31). Kolejny raz zmieniono nazwę państwa 18 czerwca 1989 r. na Związek Mjanmy, a stolicę na Yangoon. Pozorowano powrót do demokracji, dopuszczając do wyborów w 1989 r., a zarazem nie pozwalając się zebrać wybranemu w nich parlamentowi do 1993 r.

Przez wszystkie te lata przemian ustrojowych i budowy socjalizmu efektywna władza birmańska w państwach narodowych była iluzoryczna. We wszystkich państwach narodowych umocniły się różne, często wrogie sobie, formacje zbrojne kontrolujące poszczególne fragmenty terytorium i prowadzące wojnę partyzancką połączoną z produkcją opium, eksploatacją drogich kamieni, złota i wycinaną dżungli (Skidmore, Wilson 2007, s. 70, Hedström 2019, s. 10). Armia rządowa też uczestniczyła w procederze eksportu narkotyków, ale efektywnie kontrolowała tylko niektóre stolice państw narodowych i strategiczne drogi, większa część obszarów dawnego pogranicza pozostawała poza kontrolą Mjanmy.

Upadek światowego komunizmu oczyścił nieco scenę polityczną Mjanmy, gdyż zniknęła jedna z głównych sił antyrządowych – partyzantka komunistyczna, choć w państwach narodowych przetrwały formacje maoistowskie. Upadek komunistów w Birmie stworzył nowe warunki do rozmów z mniejszościami narodowymi w ich państwach. W imieniu rządu prowadził je szef wywiadu Khin Nyunt. Począwszy od 1989 r. rząd Mjanmy zawierał lokalne rozejmy z poszczególnymi frakcjami walczącymi z nim, nadając ziemiom pozostawionym pod kontrolą lokalnych sił zbrojnych różnych opcji politycznych i grup etnicznych status regionów specjalnych, co w praktyce oznaczało autonomię gospodarczą i kontrolę wojskową danej frakcji nad przyznanym obszarem (tab. 4).

Kompleksowe rozejmy w lokalnych wojnach zawarto kolejno z Pa-o (1994), Kaczinami (1994), Monami (1995) i Arakańczykami (1997) (South 2008, s. 16, 2011, s. 12). Pośrednikami byli często misjonarze chrześcijańscy. Układy te nie poszerzały autonomii politycznej, ale pozostawiły pod bronią lokalne armie, które w imieniu rządu sprawowały nadzór gospodarczy nad regionami. W zamian za rezygnację z secesji lokalne siły otrzymywały autonomię ekonomiczną do czasu uchwalenia nowej konstytucji (Lubina 2014, s. 202). Postawy różnych frakcji wobec rozejmów były odmienne, jedne je popierały, inne zwalczały, co doprowadziło do destabilizacji wewnętrznej państw narodowych, a nawet walk wewnętrznych

Tabela 4. Autonomiczne regiony specjalne (RS) w Mjanmie po 1989 r.

Nazwa RS	Utworzony	Strona układu	Okręg
1 RS Szan Pn.	21.03.1989	Armia Narodowo-Demokratycznego Aliansu Mjanmy (MNDA),	Laukkai
2 RS Szan Pn.	9.05.1989	Zjednoczona Armia Państwa Wa (UWSA)	Pan San
3 RS Szan Pn.	2.09.1989	Armia Państwa Szan (SSA)	Sein Kyawt
4 RS Szan Wsch.	30.06.1989	Armia Narodowo-Demokratycznego Aliansu Szan-Akha (NDAA)	Mong La
1RS Kaczin	15.12.1989	Nowa Demokratyczna Armia – Kaczin (KDA-K)	Pan Wah
5 RS Szan Pn.	13.01.1991	Armia Obrony Kaczinu (KDA)	Kaung Khar
6 RS Szan Pd.	11.04.1991	Narodowa Organizacja Pa-o (PNO)	Kyauktalone
7 RS Szan Pn	21.04.1991	Armia Wyzwolenia Państwa Palaung (PSL)	Namtu
1 RS Kayah	27.02.1992	Narodowa Gwardia Kayan (KNG)	Moybe, Pha Khon
2 RS Kaczin	24.02.1994	Organizacja Niepodległości Kaczinu (KIO)	Lai sin
2 RS Kayah	9.05.1994	Ludowy Front Wyzwolenia Narodów Karenni (KNPLF)	Hoya, Biya
3 RS Kayah	26.07.1994	Nowa Krajowa Partia Kayan (KNLP)	Pyin Saung
–	9.10.1994	Ludowa Organizacja Wyzwolenia Narodowości Państwa Szan (SSNPLO)	Naung Htaw
–	2.01.1996	Armia Mong Thai (AMT)	Homong, Langkh
1 RS Rakhine	6.04.1997	Komunistyczna Partia Birmy (Arakan) (CPB)	Buthing-daung Maungdaw
1 RS Kayin	8.11.1997	Kareńska Unia Narodowa (KNU)	Toungoo

Źródło: opracowanie własne.

między frakcjami i faktycznie pogłębiało podziały terytorialne na coraz mniejsze państwka frakcyjne. Tatmadaw przez lata sprawowania władzy znacząco się umocnił militarnie i organizacyjne, już nie przegrywał wszystkich potyczek z partyzantami, a często wręcz pacyfikował całe regiony. Wojsko zdołało dzięki porozumieniom lokalnym i własnym działaniom wytyczyć korytarze do Tajlandii, którymi przeprowadzono ropociągi. Z obszarów ich budowy grupy mniejszościowe zostały siłą wysiedlone.

Narody lepiej zorganizowane utrzymywały własne państwa, takie jak kareńskie Kawthoolei, posiadające regularną administrację, szkolnictwo, służbę zdrowia i własną armię (Lubina 2014, s. 175). Ostatnim wielkim zwycięstwem Karenów było odparcie w marcu 1991 r. rządowej ofensywy na Manerplaw. Po klęsce militarnej władze Birmy podjęły polityczną i wywiadowczą akcję defragmentacji struktur kareńskich, wyłamała się duża grupa, która przeszła na stronę rządu i w 1995 r. zrujnowane Manerplaw wojska rządowe zajęły bez walki (South 2011, s. 37). Dopiero w styczniu i lutym 1998 r. armia mjanmańska podjęła skuteczną ofensywę przeciw Unii Narodowej Karenów (KNU), zmuszając do ucieczki do Tajlandii około 20 tys. osób ludności cywilnej (Piekarska-Maulik 2002, s. 219). Podobną taktykę zastosowano wobec Szanów, korzystając z ich historycznej defragmentacji. Z jednymi siłami zawierano rozejmy, pozwalając im czerpać zyski z handlu narkotykami, inne pacyfikowano zbrojnie, przesiedlając nawet 1,5 tys.

wsi. Od 1991 r. obecność armii birmańskiej na Wyzynie Szan była już powszechna. Przeciwko Szanom udało się skaptować lud Wa, dążący do posiadania własnego państwa, i Chińczyków z Kokangu, którym pozwalano przemycać elektronikę z Chin. Władze porozumiały się też z siłami Kuomintangu, które zaprzestały zwalczać rząd, otwierając się na handel z Tajwanem i Hongkongiem. Nie wszędzie udawało się jednak utrzymać pokój. W 2005 r. zerwano kilka rozejmów w państwie Szanów, a w 2011 ponownie wybuchła wojna z Kaczinami. Wojskowi rządzący krajem obawiali się obcej interwencji z morza, dlatego w trybie nagłym w listopadzie 2005 r. przenieśli stolicę z Yangoonu do wnętrza kraju w miejsce długo nieujawniane. Dopiero 27 marca 2006 r. ogłoszono, że jest to nowo wznoszone w dżungli miasto Naipyidaw.

Ostatnia faza przemian politycznych w Mjanmie rozpoczęła się w 2011 r. tzw. „odwilżą” i porozumieniem rządzących wojskowych z laureatką Pokojowej Nagrody Nobla, córką założyciela Birmy – Aung San Suu Kyi (Skidmore, Wilson 2008, s. 25). Wcześniej, bo w maju 2008 r., przyjęto nową konstytucję i w 2010 r. przeprowadzono demokratyczne wybory, w których wygrała opozycyjna Partia Solidarności i Rozwoju (USDP). Kolejny raz zmieniono nazwę państwa 20 października 2010 r. na Republika Związku Mjanmy, ale stolica już pozostała bez zmian. Nowy rząd kierowany przez Theina Seina rozpoczął pracę 30 marca 2011 r.

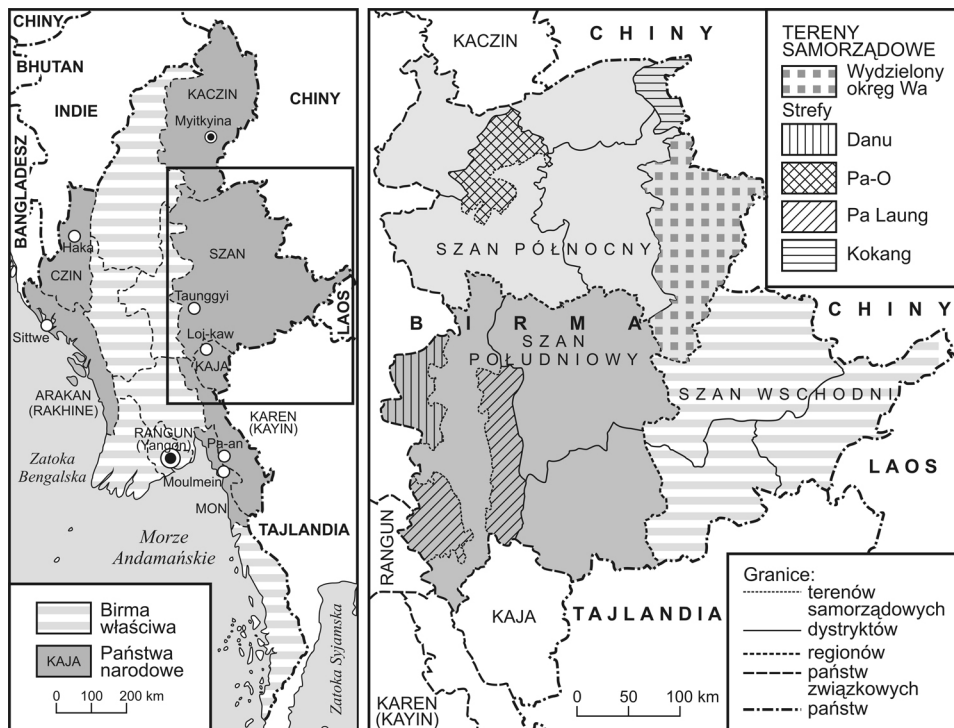
Nowa konstytucja sankcjonowała istnienie autonomicznych państw związkowych mniejszości narodowych oraz niektórych specjalnych stref nadanych partyzantom z poszczególnych grup mniejszościowych we władanie na mocy układów rozejmowych (Skidmore, Wilson 2007, s. 5). Zatem poniżej szczebla państw związkowych pojawiły się strefy samorządowe i wydzielony okręg samorządowy (Yue 2018, s. 111). Wydzielony okręg samorządowy nadano ludowi Wa w państwie Szan. Jak się wydaje, ma on wyższą rangę, bo złożono go z dystryktów, podczas gdy inne strefy samorządowe skomponowano na poziomie municypiów. Również w państwie Szan znajdują się strefy samorządowe przyznane ludom: Danu, Kokang, Palaun i Pa-o. Natomiast jedna taka strefa znajduje się w prowincji podległej bezpośrednio rządowi – Sagaing – i nadano ją ludowi Nagów na pograniczu z Indiami (Aung 2016, s. 4) (tab. 5, ryc. 3). Ustanowiono też wydzielone terytorium stołeczne Naipyidaw w randze prowincji (Census atlas Myanmar 2014, s. 4–6).

Tabela 5. Strefy samorządowe (SAZ) i wydzielony okręg samorządowy (SAD) w Mjanmie

Nazwa SAZ/SAD	Utworzona	Lokalizacja	Obejmuje municypia (stol.)
Danu	20.08.2010	Szan	Pindaya (stol.), Ywangan
Palaung	20.08.2010	Szan	Mantong, Namhsan (stol.)
Kokang	20.08.2010	Szan	Konkyan, Laukkaing (stol. Laukkai)
Pa-o	20.08.2010	Szan	Hopong, Hsi Hseng, Pinlaung
Naga	20.08.2010	Sagaing	Lehe (stol.), Leshi, Nanyun,
Wa*	20.08.2010	Szan	dystrykty Hopang (stol.), Matman

*wydzielony okręg samorządowy

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 3. Autonomiczne strefy i okręg samorządowy w Mjanmie
 Źródło: opracowanie własne.

Thein Sein 18 sierpnia 2011 r. ogłosił plan pokojowy dla mniejszości narodowych i powołał Komitet Pokoju Mjanmy (MPC) finansowany przez UE i Norwegię. Udało się podpisać 13 porozumień rozejmowych, ostatnie 12 stycznia 2012 r. z Karenami, kończąc wojnę trwającą od 1949 r. Frakcje opierające się procesowi pokojowemu były pacyfikowane zbrojnie, np. w grudniu 2012 i na początku 2013 r. ofensywa rządowa przeciw Kaczinom na północy ich państwa.

Skazą na pozytywnym procesie jednoczenia kraju, już w ustroju demokratycznym, było potraktowanie przez rząd pokojowo nastawionej ludności muzułmańskiej Rohingya w Rakhine, której już w 1978 r. odmówiono praw obywatelskich jako migrantom z Bangladeszu, co nie zawsze było prawdą, gdyż pewna jej część przybyła jeszcze w XIX w., a być może nawet wcześniej (Chan 2005, s. 398, Mohajan 2018, s. 21). Następnie w czerwcu 2012 r. poddano ją masowej eksterminacji, zmuszając do migracji do Indii i Bangladeszu, co zostało przez społeczność międzynarodową uznane za zbrodnię przeciwko ludzkości.

Autonomia narodościowa w Panamie

Pośród analizowanych państw Panama jest państwem najmłodszym. Powstała na skutek politycznej rywalizacji krajów zaangażowanych w budowę kanału transoceanicznego, który znacząco skrócił transport morski pomiędzy wschodnim i zachodnim wybrzeżem Stanów Zjednoczonych oraz pomiędzy Europą i Dalekim Wschodem.

W okresie kolonizacji hiszpańskiej terytorium Panamy od 1717 r. było częścią wicekrólestwa Nowej Granady, ze stolicą w Bogocie. Po obaleniu panowania hiszpańskiego w 1819 r. powstała Kolumbijska Republika Federacyjna (zwana Wielką Kolumbią). Panama zrzuciła panowanie hiszpańskie w 1821 r., proklamując niepodległość, ale następnie przyłączyła się do państwa Simona Bolívara (Wielkiej Kolumbii), w którym Przesmyk Panamski był jedną z wielu prowincji (Łepkowski 1977, s. 197). Po upadku tego państwa w listopadzie 1831 r., kiedy oderwały się od niego kolejne republiki – Wenezuela i Ekwador – Panama nadal pozostawała w Republice Nowej Granady, przemianowanej później na Kolumbię, choć przez prawie dekadę w państwie tym trwała wojna domowa (Gonionskij 1976, s. 17). W 1855 r. otrzymała w jej ramach autonomię, co wiązało się z budową w tym czasie linii kolejowej łączącej Morze Karaibskie z Oceanem Spokojnym (Wienin 1953, s. 19). Nasilanie się w prowincji tendencji separatystycznych spowodowało, że w 1866 r. status ten utraciła.

Budowę kanału morskiego przez jezioro Gatun w Panamie rozpoczął w 1881 r. kapitał francuski za sprawą Ferdynanda Lessepsa, wkrótce jednak zabrakło środków na kontynuowanie inwestycji i prace wstrzymano (Wienin 1953, s. 21). To wówczas, z inspiracji Stanów Zjednoczonych, rozwinął się w Panamie ruch niepodległościowy pod kierunkiem Manuela Amadora Guerrery. Amerykanie byli gotowi wznowić inwestycję, ale żądali gwarancji politycznych dla strefy kanału. Rządy Stanów Zjednoczonych i Kolumbii podpisały ostatecznie 22 stycznia 1903 r. traktat zwany Hay–Herrán, ale na tak niekorzystnych warunkach, że parlament Kolumbii nie ratyfikował umowy (Gonionskij 1976, s. 17). W tej sytuacji politycy panamscy ogłosili 3 listopada 1903 r. secesję swojej prowincji z Kolumbii i jej niepodległość (Haskin 1918, s. 16). Panama jako państwo istnieje zatem zaledwie 117 lat.

Rząd nowego państwa zawarł ze Stanami Zjednoczonymi 18 listopada 1903 r. układ Hay–Bunau–Varilla, w którym uzyskały one dzierżawę pasa szerokości około 16 km pomiędzy oboma wybrzeżami, na którym do 1914 r. przekopano Kanał Panamski (Gonionskij 1976, s. 20). Stany Zjednoczone kilkakrotnie zbrojnie najechały Panamę, aby utrzymać tam swoje wpływy, a w 1936 r. podpisano kolejny traktat o dzierżawie Strefy Kanałowej, który przetrwał do 14 grudnia 1999 r.

Większość populacji Panamy stanowiła ludność kreolska i metyska, z niewielkim udziałem ludności czarnej, głównie pochodzenia antylskiego. Do czasu przybycia Kolumba miejscowa ludność indiańska składała się z trzech grup etnicznych: Kuna, Chocó (Katio, Emberá) i Guaymí, z których każda dzieliła się na liczne drobne plemiona. Na pograniczu z Kolumbią, na przesmyku Darien, żyły niewielkie grupki Indian karaibskich. W momencie pojawienia się hiszpańskich kolonistów ludność

autochtoniczna pozostawała jeszcze na poziomie rozwoju wspólnot pierwotnych, podczas gdy koloniści byli już w gospodarce schyłkowego feudalizmu i wchodzili w kapitalizm (Gonionskij 1976, s. 29). Relacje poszczególnych grup narodowych z kolonistami były różnorodne. Chocóż łatwo dali się zasymilować, ale Kuna opuścili swoje terytoria wokół zatoki Uraba i schronili się na północnym wybrzeżu przesmyku Darien, zamieszkując nad rzekami. W połowie XIX w. migrowali dalej na archipelag San Blas na Morzu Karaibskim, gdzie już bronili swego terenu (Wickstrom 2003, s. 47). Natomiast grupa Guaymí zaciekle broniła swoich terytoriów plemiennych na zachodzie. Przecięcie kraju pasem kanału, wokół którego zarówno po amerykańskiej, jak i panamskiej stronie granicy koncentrowała się niemal cała aktywność gospodarcza, sprawiło, że na zachód od kanału, a szczególnie na wschód, życie gospodarcze ograniczało się do punktowego rolnictwa.

Współcześnie (spis z 2010 r.) populacja Panamy ma już odmienną strukturę. Biali, czyli Kreole, stanowią jedynie niespełna 7% ludności i są elitą polityczną i gospodarczą kraju. Dołączyła do nich główna masa populacji, mieszanka kolonistów hiszpańskich z ludnością indiańską, czyli Metysi (obecnie aż 65% ludności). Indianie obejmują już tylko nieco ponad 12% ludności (418 tys. osób), niewiele mniej jest ludności czarnej, ale głównie pochodzenia afrykańskiego (ponad 9%) oraz Mulatów (prawie 7%).

Spis powszechny w 2010 r. wydzielił odmiennie niż dotychczas autochtoniczne grupy etniczne. Największą populację mają Ngäbe (dotąd klasyfikowani jako Guaymí), których jest ponad 260 tys. (ponad 62% całej populacji autochtonicznej). Prawie 25 tys. liczą Buglé (także dotąd liczeni jako Guaymí). Indian Kuna jest 80,5 tys., Emberá 31,3 tys., a Wounaan 7,2 tys. (obie grupy to dawni Chocó). Pozostałe ujawnione w spisie grupy to: Naso/Teribe – 4 tys., Bokota – niespełna 2 tys. i Bri-Bri – nieco ponad 1 tys. osób (Institucion Nacional de Estadística y Censo 2010).

Idea przyznania przez Republikę Panamy autonomii terytorialnej grupom etnicznym odnosi się wyłącznie do ludności pierwotnej, czyli Indian. Początek procesu wiązał się z wybuchem powstania Indian Kuna, kiedy począwszy od 1904 r. rząd Panamy zaczął wprowadzać swoją administrację na archipelagu San Blas, którego położenie na granicy z Kolumbią było strategicznie ważne, a niektóre osiedla Indian pozostawały lojalne wobec Kolumbii do 1919 r. (Howe 1986). W ślad za administracją państwową od 1907 r. wkraczał tam też protestantyzm, co wywołało pierwsze zbrojne bunty Indian. Już wówczas Kuna mieli najwyżej rozwinięty system społeczny spośród wszystkich plemion Ameryki Łacińskiej. Ich osiedla były gęsto zaludnione. Posiadali rozwinięty rynek lokalny, pieniądź, specjalizację rzemiosła i tworzyli dzieła artystyczne. Uprawiali ziemię, wykorzystując proste maszyny i metalowe narzędzia. Posługiwali się pismem, czcili święte teksty i mieli wykształconych duchownych (Marks 2012, s. 14).

Od 1919 r. prezydent Panamy Belisario Porras podjął akcję mającą na celu podporządkowanie Indian Kuna i ich asymilację poprzez prawne wymuszanie rezygnacji z narodowych ubiorów i tradycyjnych ozdób kobiet. Opór polegał na tym, że nawet zasymilowane kobiety powracały do tradycyjnego stroju zwanego mola.

Zdesperowani przywódcy Kuna, wspierani przez amerykańskiego gen. Richarda Marsha, wznieśli 12 lutego 1925 r. powstanie zbrojne na wyspach Ustupu

i Ailigandi w hrabstwie Tulenga, którego część w 1903 r. znalazła się w Panamie. Na czele powstania stali wodzowie wysp Nele Kantule i Simral Colman. Za namową Marsha proklamowano niepodległość Republiki Tule ze stolicą w Ailigandi. Powstańcy próbowali zaatakować główne wyspy archipelagu San Blas, które już realizowały politykę panamizacji. Państwo Kuna przetrwało do czasu interwencji wojsk rządowych Panamy 27 lutego, czyli dwa tygodnie, a walki pochłonęły około 30 ofiar. Ciekawostką jest, że flaga Tule była podobna do hiszpańskiej, ale w centrum umieszczono odwróconą swastykę (Price 2007, s. 7).

Po pacyfikacji republiki przez wojska rządowe Marsh zwrócił się z apelem do Stanów Zjednoczonych, sugerując, że w 1903 r. wsparły secesję Panamy, a teraz sytuacja jest analogiczna. Stany Zjednoczone podjęły się mediacji, wysłały okręt na San Blas z ministrem Johnem Southem i doprowadziły do zawarcia porozumienia 4 marca 1925 r. Na jego mocy Kuna pozostali odrębni od Panamy i mieli prawo samodzielnie się rządzić. Panama zobowiązała się chronić dziedzictwo kulturowe Kuna. Indianie obiecali złożyć broń i zrezygnować z politycznej niepodległości Tule.

Pierwszym aktem realizacji porozumienia było utworzenie 12 grudnia 1926 r. w dystrykcie Chepo, w prowincji Panama, autonomicznej comarki na prawach gminy Kuna de Madugandí ze stolicą w Akua Yala. Dla wyspiarskiej części Indian Kuna takim aktem było utworzenie 12 grudnia 1930 r. półautonomicznego rezerwatu plemienia Kuna (Kuna indigenous... 2014, s. 18).

Wkrótce o podobne prawa upomniały się inne plemiona indiańskie w Panamie. Na wydzielonych w prowincjach Bocas del Torro i Panama (na zachód do Strefy Kanałowej) nieużytkach powołano 8 listopada 1934 r. półautonomiczny rezerwat Indian Guaymí.

W pełni autonomiczny statut archipelagu San Blas ogłoszono 16 września 1938 r. Po II wojnie światowej stan ten potwierdzono 18 grudnia 1945 r. Kolejne zmiany w zakresie autonomii Kuna nastąpiły w latach 50. XX w., kiedy rezerwat przekształcono w autonomiczną comarcę San Blas (19 lutego 1953 r.), powołując Kongres Generalny Kuna, rodzaj lokalnego parlamentu (Valiente 2002, s. 69). Dalsze poszerzenie zakresu autonomii nastąpiło 31 stycznia 1957 r., a następnie w 1972 r. comarca, dotychczas położona tylko na wyspach, została powiększona o fragment karaibskiego wybrzeża kontynentalnej Panamy.

Pozostałe plemiona indiańskie w Panamie musiały dłużej walczyć o prawo do autonomii (Ortiz, Chirif 2010, s. 45).

Dopiero 29 października 1976 r. Indianom Kuna de Madugandí i Embera (Chocó) przyznano wyłączne prawo do obszaru Parku Narodowego Alto Bayano o powierzchni 1619 km², lecz jednocześnie rozpoczęto akcję wysiedlania ich z górskiego terenu, na którym w listopadzie 1992 r. wybudowano tamę Bayano (Wickstrom 2003, s. 49). Wywołało to zbrojny bunt Indian Kuna i Chocó na terenie parku narodowego w kwietniu 1993 r., czego konsekwencją było odrzucenie przez parlament Panamy gotowego już aktu nadania autonomii.

Pełną autonomię dla Indian Emberá i Wounaan (dawniej zwanych Chocó) w postaci wydzielonej z dystryktów Chepigana i Pinogana comarki na prawach prowincji ogłoszono 8 listopada 1983 r. Comarca Emberá, ze stolicą w Unión Chocó, składała się z departamentu Sambú w prowincji Darien na południu i departamentu Cémaco

przy granicy z Kolumbią i comarki San Blas, czyli z dwóch odseparowanych od siebie terytoriów (Valiente 2002, s. 83).

Indianie Guaymí, którzy swój pierwszy rezerwat uzyskali już przed wojną 11 marca 1997 r., zostali uposażeni autonomiczną comarcą na prawach prowincji w prowincjach Bocas del Toro, Chiriquí i Veraguas. Ta comarca otrzymała nazwę Ngöbe-Buglé, a jej stolicą zostało Buabiti (Llano Tugrí). Była to zatem comarca współdzielona formalnie przez dwa plemiona, na które rząd rozdzielił Indian Guaymí. Jednocześnie władze zintensyfikowały działalność wydobywania miedzi na tym terytorium, budowy dwóch zapór wodnych i elektrowni na potrzeby przemysłu górniczego (Wickstrom 2003, s. 49).

Dalsze zmiany w autonomii plemion indiańskich w Panamie dotyczyły głównie nazewnictwa lub poszerzania zakresu samorządu. Statut organiczny (rodzaj konstytucji) comarce Kuna de Madugandí nadano 12 stycznia 1996 r., comarce Ngöbe-Buglé 25 sierpnia 1999 r. (Valiente 2002, s. 121, 149). Natomiast 23 grudnia 1998 r. comarcę San Blas przemianowano na Kuna Yala. Chcąc uwidocznić współdzielenie comarki Emberá przez dwa plemiona indiańskie, 9 kwietnia 1999 r. przemianowano ją na comarcę Emberá-Wounaan.

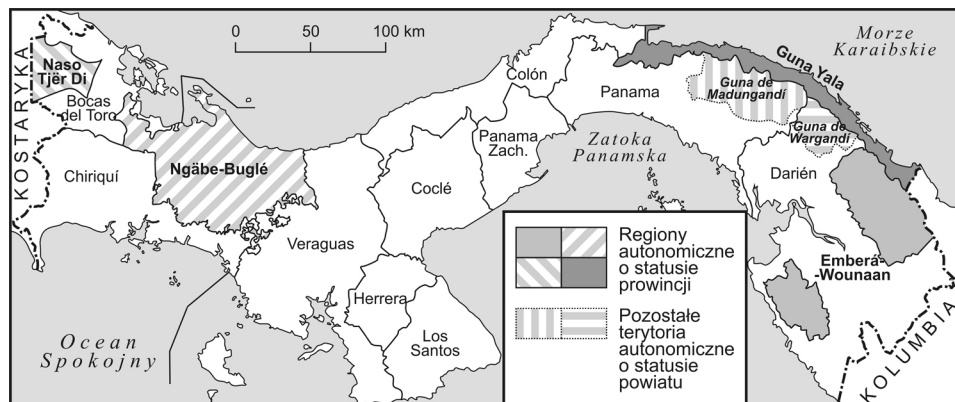
Kolejna autonomiczna comarca na prawach gminy dla Indian Kuna została utworzona 25 lipca 2000 r. pod nazwą Kuna de Wargandí w dystrykcie Pinogana w prowincji Darien, a jej stolicą uczyniono Nurrę (Valiente 2002, s. 195). Po kilku latach w 2006 r. dokonano jednak korekty jej granic, a rangę autonomii podniesiono statutem organicznym nadanym 22 października 2008 r.

Ostatni cykl zmian, który dotyczył autonomii Indian w Panamie, to kolejna seria zmian nazewniczych. Z dniem 13 sierpnia 2010 r. comarcę Kuna Yala przemianowano na Guna Yala, a 22 listopada Ngöbe-Buglé przekształcono w Ngäbe-Buglé, Kuna de Madugandí na Guna de Madungandí, a Kuna de Wargandí na Guna de Wargandí. Najnowszą jednostką autonomiczną mniejszości narodowych na szczeblu prowincjonalnym jest utworzona 4 grudnia 2020 r. w prowincji Bocas del Toro comarca Naso Tjër Di dla ludu Naso. Leży przy granicy z Kostaryką i większą część jej obszaru (91%) zajmują tereny chronione – Międzynarodowy Park La Amistad i Rezerwat Leśny Palo Seco (tab. 6, ryc. 4).

Tabela 6. Autonomiczne jednostki (comarki) plemion indiańskich w Panamie

Comarca	Autonomia	Obszar w km ²	Ludność (2010)	Stolica
Na poziomie prowincji				
Emberá-Wounaan	8.11.1983	4 394	10 001	Unión Chocó
Guna Yala	16.09.1938	2 358	33 109	El Porvenir
Naso Tjër Di	4.12.2020	1 606	~5 000	Sieyic
Ngäbe-Buglé	11.03.1997	6 814	156 747	Buabiti
Na poziomie gminy				
Guna de Madungandí	12.01.1996	2 076	4 271	Akua Yala
Guna de Wargandí	25.07.2000	957	1 914	Nurra

Źródło: opracowanie własne.

Ryc. 4. Autonomiczne jednostki narodowościowe w Panamie
Źródło: opracowanie własne.

Autonomia narodowościowa w Boliwii

Powstanie w Chuquisaca antyhiszpańskiego kreolskiego rządu Górnego Peru wiosną 1809 r., a w lipcu analogicznej junty (Junta Tuitiva) w La Paz, pod wodzą Pedro Domingo Murillo, oznaczało proklamowanie tego regionu niepodległym państwem (Łepkowski 1977, s. 202). Jednak lojaliści hiszpańscy rządzący w Limie i Buenos Aires szybko stłumili ten ruch niepodległościowy i José Fernando de Abascal włączył zbuntowane ziemie do Wicekrólestwa Peru, które najdłużej pozostawało kolonią hiszpańską. W 1810 r. kolejne powstania w Chuquisaca i Potosi proklamowały przyłączenie się do La Platy, ale ponownie wojska peruwiańskie przywróciły panowanie Limy (Łepkowski 1977, s. 210). W 1814 r. spora część dzisiejszej Boliwii została objęta powstaniem braci Angulo z Cusco. Losy tych obszarów kształtowały wydarzenia w Peru i La Placie, ale na obszarze Boliwii względnie silna była frakcja republikańska (antylojaliści).

Decydująca wojna o niepodległość od Hiszpanii Peru i jego prowincji wyzycznej, czyli Boliwii (Górne Peru), rozegrała się w latach 1820–1828 (Łepkowski 1977, s. 219).

Pozostające pod administracją królewskiej Hiszpanii Peru zostało zaatakowane od południa przez siły wyzwolenicze La Platy, pod wodzą José de San Martina, które wcześniej wyzwoliły środkowe Chile. W Boliwii poparcie dla Abascala było silne szczególnie wśród Indian i Metysów, którzy obawiali się zrewoltowanych, ale bogatych lokalnych Kreoli. Toteż pokonani na wybrzeżu lojaliści, kiedy ogłoszono tam w maju 1821 r. niepodległość Peru, uciekli w góry i na wyżyny. Dalszy proces wyzwalaania ziem boliwijskich wiąże się już z ekspedycjami Simona Bolívara z Wielkiej Kolumbii. Jego wojska oczyściły z lojalistów Peru w 1824 r. i mogły pod wodzą marszałka Antonio José de Sucre wkroczyć do Górnego Peru. Lojaliści zostali tu zaskoczeni buntem jednej ze swoich frakcji pod wodzą gen. Pedra de Olañety i w tej sytuacji La Paz zostało zajęte 8 stycznia 1825 r. przez

partyzantów republikańskich. Resztę kraju wojska Sucre i gen. Juana Antonio Arenalesa zdobyły w lutym i marcu 1825 r. Losy kraju rozstrzygały się w rokowaniach z sąsiadami. Najpierw La Plata zrezygnowała z roszczeń do prowincji Charcas, ale nowi przywódcy Republiki Peru nie chcieli rezygnować z wyżynnej części kraju. Ostatecznie za namową lokalnej elity kreolskiej i częściowo też metyskiej Bolivar i Sucre zdecydowali o wydzieleniu tu odrębnego państwa. Kongres zebrany w Chuquisaca (dziś konstytucyjna stolica Boliwii – Sucre) proklamował 6 sierpnia 1825 r. niepodległość Republiki Bolivara (Republica de Bolivar), wkrótce przemianowanej na Boliwię (Łepkowski 1977, s. 225). Sam El Libertador został pierwszym prezydentem i w 1826 r. napisał bardzo postępową konstytucję dla dwóch republik: Boliwii i Peru. Prawo głosu w wyborach otrzymało 25% dorosłych mężczyzn. Konstytucja ta jednak nigdy i nigdzie nie została w pełni implementowana, a na stanowisku prezydenta Bolivar obsadził marszałka Sucre, sam zaś udał się do Bogoty. Pierwsza konstytucja kraju, a także kilka kolejnych nie dostrzegały problemu zróżnicowania rasowego i faktu, że większość populacji stanowią Metysi i Indianie. Całą władzę przekazano bogatym obywatelom, niemal wyłącznie białym Kreolom. Ponieważ Sucre po dwóch latach też wyjechał do Peru, pierwszym lokalnym prezydentem został w 1829 r. Andrés Santa Cruz (uprzednio prezydent Peru), który zniósł boliwariańską ustawę zasadniczą. W 1836 r. Boliwia podbiła Peru i na trzy lata powołano Konfederację Peruwiańsko-Boliwijską pod rządami Santa Cruza. W rewanzu wolne od 1839 r. Peru najechało w 1841 r. La Paz, ale w bitwie pod Ingavi doznało klęski. W kolejnych wojnach Boliwia traciła dalsze terytoria. W 1867 r. oddała Brazylii spore fragmenty Amazonii i Matto Grosso. W wojnie z Chile o saletrę toczonej w latach 1879–1884 w sojuszu z Peru odebrano jej dostęp do Pacyfiku (prowincja Litoral) i jedyny port – Antofagastę. W 1893 r. Argentyna odebrała jej obszar Pampy. W 1903 r. w wojnie z Brazylią Boliwia straciła kauczukodajną prowincję Acre, a w latach 1932–1935 w wojnie z Paragwajem o roponośne Chaco utraciła 3/4 spornego obszaru i 57 tys. żołnierzy. Po tej klęsce kraj był w ruinie i stał się wojskową dyktaturą socjalistyczną. Dopiero w 1943 r. kolejny pucz ustanowił dyktaturę nacjonalistyczną.

Przed przybyciem kolonizatorów hiszpańskich Boliwię zamieszkiwało około 800 tys. Indian Andyjskich. Kolonizacja przyniosła początkowo spadek populacji w 1570 r. do 735 tys. osób (przy czym Indianie stanowili 700 tys., Hiszpanie 50 tys. i 30 tys. niewolnicy nieokreślonych narodów i ras). Począwszy od 1650 r., aż do walk o niepodległość, wielkość populacji wzrosła do 1,5 mln w 1810 r. (Indian było ok. 1 mln, 350 tys. Metysów i 150 tys. Kreoli). Wojny niepodległościowe przyniosły depopulację Boliwii do 1,1 mln w 1828 r.

W okresie proklamacji niepodległości ludność indiańska stanowiła połowę populacji, Metysów było 30%, Kreoli 18%, a czarnych 2%. W XX w. Boliwia weszła z zaledwie 1,5 mln mieszkańców. Ostatni spis, w którym uwzględniono kategorię Metysów z 2001 r., wykazał, że stanowili oni 27%, Indianie 62%, Kreole i inni biali 8%, pozostali 3%.

Obecnie (spis 2012 r.) Boliwię liczącą 10,4 mln mieszkańców zamieszkują przede wszystkim dwa główne narody Indian Andyjskich – Keczua (Quechua) i Ajmara (Aymara), niemal równoliczne (łącznie aż 88% populacji kraju).

Pozostałe znaczące grupy to biali, zasadniczo głównie Kreole (5%), Indianie Guaraní (0,6%) oraz 37 drobniejszych plemion indiańskich, które łącznie obejmują zaledwie 0,3% populacji kraju.

Struktury rasowej spis już tak szczegółowo nie ujmuje. Indianie czystej krwi to zaledwie 20% populacji kraju, prawie 70% to Metysi, a 2% to tzw. Cholo, czyli zasadniczo też Metysi (potomkowie Kreoli i Indian). Sporadycznie spotyka się w Boliwii potomków afrykańskich niewolników (Afroboliviano), którzy stanowią około 1% ludności kraju (czyli jednak trzykrotnie więcej niż 37 plemion tzw. ludów tubylczych) (Bolivia características... 2012, s. 31).

Pośród populacji białej, zdominowanej przez potomków kolonistów hiszpańskich, około 2,7% stanowią imigranci europejscy, zamieszkujący przede wszystkim miasta wschodniej, nizinnej części Boliwii. Są to głównie Niemcy, Austriacy, Włosi, Argentyńczycy (Kreole), Anglicy i Irlandczycy, a spośród narodów słowiańskich Chorwaci, Serbowie i Rosjanie (w tym duża grupa staroobrzędowców). Grupą wyznaniową złożoną z imigrantów z Kanady, Meksyku i Paragwaju są menonici (łącznie aż 100 tys. osób). Jest też kolonia arabska (syrjsko-libańska) i żydowska, obie przybyłe jeszcze z Imperium Otomańskiego, a także grupy ludności azjatyckiej: Japończycy, Chińczycy i Koreańczycy.

Znaczne różnice występują w przestrzennym rozmieszczeniu poszczególnych grup etnicznych. Indianie Ajmara i Keczua zamieszkują wprawdzie cały kraj, ale wyraźnie się koncentrują. Ajmarowie zajmują zwarcie departamenty La Paz i Oruro, Keczua – departamenty wyżynne Potosí, Cochabamba i zachodnią Chiquisacę oraz środkowe La Paz. Plemiona tubylcze mieszkają na obszarach dominacji Keczua i Ajmara, ale ich największa koncentracja to cała reszta kraju, czyli północ, wschód i południowy wschód (departamenty Pando, Beni, Santa Cruz, wschodnia Chiquisaca i Tarija). Na tym samym obszarze koncentruje się ludność kreolska, której izolowane grupy żyją w dużych miastach wyżyny Alto Boliviano. Afroboliwijczycy, około 28 tys. osób, mieszkają w departamencie La Paz (głównie region Los Yungas), w miastach Tocaña, Mururata, Chicaloma i Koripata.

Proces nadawania autonomii mniejszościom narodowym w Boliwii jest stonkowo świeżej daty. Wiąże się z objęciem władzy na drodze wyborów przez Ruch na rzecz Socjalizmu (oryginalna nazwa partii to Movimiento al Socialismo-Instrumento Político por la Soberanía de los Pueblos – MAS-IPSP), kierowany przez Indianina Ajmara Juana Evo Moralesa Aymę. Ruch ten powstał jako lewe skrzydło Boliwijskiej Falangi Socjalistycznej w 1995 r., a władzę w kraju przejął po wyborach z 18 grudnia 2005 r., w których zdobył prawie 54% głosów i zdominował całkowicie Izbę Deputowanych. W wyższej izbie – senacie – przewagę jednego mandatu uzyskała Partia Demokratyczna i Socjalna Władza (Podemos) Jorge Quirogi Ramíreza. Morales został pierwszym prezydentem pochodzenia indiańskiego w dziejach Boliwii. Jednak jego zwycięstwo miało miejsce jedynie w wyżynnych indiańskich departamentach, podczas gdy kreolskie departamenty Pando, Beni, Santa Cruz i Tarija poparły Podemos. Dokonał się zatem podział kraju na obszarowo mniejszy zachód popierający *masistas* (od skrótu MAS) i większy terytorialnie, lecz nie ludnościowo, wschód zdominowany przez

zwolenników Podemos. Dokładnie odzwierciedlało to przestrzennie konflikt rasowy Indianie–Kreole.

Wynik wyborów był rezultatem skutków społecznych wcześniejszej szokowej reformy gospodarczej prezydenta Gonzalo de Sáncheza Lozady z 1985 r. (później wzorował się na niej m.in. Balcerowicz w Polsce), która załamała się w obliczu tzw. pierwszej wojny gazowej z października 2003 r., czyli buntu ludności indiańskiej przeciw polityce prywatyzacji wydobywania surowców. Kolejny prezydent Carlos Mesa przeprowadził referendum 18 lipca 2004 r. na temat nacjonalizacji wydobywania gazu i ropy naftowej, którego wynik, na skutek niejednoznaczności pytań, pozwolił obu stronom uznać je za swoje zwycięstwo. W tle tych wydarzeń stała kwestia drogi eksportu ropy i gazu do portu morskiego nad Pacyfikiem. Miejsce to było w XIX w. własnością Boliwii utraconą w wojnie z Chile i społeczeństwo nie akceptowało jego wykorzystania do zarobku przez obce firmy. Żądano renegotjacji z sąsiadami zwrotu tych ziem.

Podniesienie podatków zagranicznym kompaniom wydobywczym jedynie do 32% spowodowało w maju 2005 r. wybuch tzw. drugiej wojny gazowej, na której czele stały związki zawodowe niezadowolone z tak małego ograniczenia udziałów obcych firm. Reakcją na kolejne przesilenia w stolicy było ogłoszenie przeprowadzenia w sierpniu 2005 r. referendum w sprawie secesji bogatych w gaz wschodnich, kreolskich departamentów Pondo, Beni, Santa Cruz i Tarija.

Na czele związków zawodowych stał Evo Morales organizujący masowe blokady kraju. W czerwcu 2005 r. parlament Boliwii przeniósł obrady do Sucre, bo w La Paz obradowała zrewoltowana opozycja indiańska, akceptująca awanturniczą politykę, która następnie w grudniowych wyborach masowo poparła MAS. Morales wprowadził kapitalizm państwowy, przeprowadzał nacjonalizację, ale najważniejsze jego decyzje odnosiły się do wpływu ludności indiańskiej na życie społeczne kraju. Po raz pierwszy Indianie uzyskali pozycję dominującą nad bogatym kreolskim wschodem kraju. Decyzją z 5 marca 2006 r. Morales zgodził się na zorganizowanie referendum w sprawie lokalnej autonomii 9 departamentów kraju.

Ponieważ wybory nie dały mu pełni władzy i opozycja kreolska starała się bojkotować jego politykę, prezydent w grudniu 2007 r. przeniósł swoich posłów do górniczego ośrodka Oruro w okolicy zdominowanej przez Indian, gdzie ogłosił opracowaną przez nich lewicową konstytucję Boliwii, zwiększającą uprawnienia prezydenta i nadającą autonomię ludności indiańskiej.

W reakcji na posunięcia polityczne Moralesa i MAS w kolejnych departamentach przeprowadzono referenda nad odrzuceniem nowej konstytucji, 4 maja 2008 r. w Santa Cruz, 1 czerwca w Beni i Pondo oraz 22 czerwca w Tarija. We wszystkich tych głosowaniach przewagą około 80% zwyciężyli zwolennicy Podemos, zapowiadający secesję z Boliwii w przypadku uchwalenia konstytucji Moralesa. Pomimo tego władze poddały projekt konstytucji pod ogólnokrajowe referendum 26 stycznia 2009 r., uzyskując dla niej poparcie na poziomie 58%, ale głównie głosami indiańskiej ludności zachodniej części kraju, gdyż na wschodzie 5 departamentów odrzuciło projekt. Nowa konstytucja weszła w życie 18 marca 2009 r. Proklamowano w niej powstanie Wielonarodowego Państwa Boliwii (Estado Plurinacional de Bolivia) jako unitarnego państwa wielonarodowego

prawodawstwa i nadano autonomię polityczno-terytorialną ludności indiańskiej, czyli większości populacji kraju (Lacroix 2012, s. 2, 11).

Autonomia dotyczy trzech szczebli podziału administracyjnego, na poziomie departamentów – wszystkie departamenty, nie tylko wschodnie (kreolskie), otrzymały autonomię (tab. 7). Możliwa jest też autonomia prowincji, municypiów, gmin narodowościowych oraz obszarów poza strukturą podziału administracyjnego kraju określonych jako „rdzenne tubylcze narody i ludy chłopskie” (*naciones y pueblos indígena originario campesino* – NyP IOC) (Albó, Romero 2009, s. 8). Idea nawiązywała to tradycyjnych andyjskich plemiennych wspólnot terytorialnych *ayllu* (Lacroix 2012, s. 3).

Tabela 7. Autonomiczne jednostki Boliwii na poziomie ogólnokrajowym i ponadlokalnym

Departament	Utworzony	Obszar w km ²	Ludność w tys. mieszkańców (2012)	Stolica
Beni	18.11.1842	213 564	421 196	Trinidad
Chuquisaca	23.01.1826	51 524	576 153	Sucre
Chochabamba	23.01.1826	55 631	1 758 143	Cochabamba
La Paz	23.01.1826	133 985	2 706 351	La Paz
Oruro	5.09.1826	53 588	494 178	Oruro
Pando	24.09.1938	63 827	110 436	Cobija
Potosí	23.01.1826	118 218	823 517	Potosí
Santa Cruz	23.07.1826	370 621	2 655 084	Santa Cruz de la Sierra
Tarija	24.09.1831	37 623	482 196	Tarija
na poziomie ponadlokalnym				
Charagua Iyambae (Santa Cruz)	8.01.2017	74 424	32 186	Charagua
Gran Chaco (Tarija)	6.12.2009	17 594		Yacuiba
San Pedro de Totora (Oruro)	9.05.1980	1 487		San Pedro

Źródło: opracowanie własne.

Jednostki autonomiczne nie są sobie podporządkowane i mają taką samą rangę konstytucyjną. Oznacza to wyższość ustawodawstwa departamentalnego nad krajowym, a uchwały gmin narodowościowych lub obszarów ludów tubylczych czy chłopskich nie podlegają uchyleniu przez władze dystryktów, departamentów i kraju. Istnieje natomiast kontrola konstytucjonalności tych uchwał przez Wielonarodowy Trybunał Konstytucyjny (Albó, Romero 2009, s. 10). Autonomię konstytucja definiuje jako „samorząd narodów i ludów tubylczych i chłopskich, których ludność dzieli terytorium, kulturę, historię, języki oraz ich własne prawne, polityczne, społeczne i gospodarcze organizacje lub instytucje” (Bolivia Constitution 2009, art. 289).

Prawo o autonomii i decentralizacji (LMAD) uchwalono w 2010 r. (Lacroix 2012, s. 12). Powołano jednostki pod nazwą Pierwotne Terytorium Rdzenne Chłopskie (*Territorio indígena originario campesino* – TIOC), które zasiedla

ludność tubylcza i chłopska i w których organizuje swój samorząd i realizuje prawo do samostanowienia (Albó, Romero 2009, s. 12). Może to być zatem gmina, municypium, a nawet dystrykt miejski i dystrykt autochtoniczny.

Pierwsze organizacje ludności tubylczej powstawały w końcu lat 90. XX w. W 1997 r. powołano Radę Narodową Aylli i Markas Quesallyu (Consejo Nacional de Ayllus y Markas de Qullasuyu – CONAMAC) określaną jako reprezentacja tubylczych narodów i ludów Altiplano (Cholewińska 2014, s. 78). Organizacja grupowała narody Ajmara, Keczua i Uru z departamentów La Paz, Oruro, Potosí, Chochabamba, Chuquisaca i Tarija. Celem działania było zrekonstruowanie przedkolumbijskich tradycyjnych form terytorialnych *ayllu*, *markas* i *suyus* i walka o prawo do kolektywnej własności ziemi, autonomię i reprezentację tych ludów w organach państwa (Lacroix 2012, s. 4). Jeszcze wcześniej zjednoczyły się indiańskie wspólnoty wschodnich nizin kraju. Już w 1982 r. powołały one Konfederację Ludów Tubylczych Boliwii (Confederación de los Pueblos Indígenas de Bolivia – CIDOB) dla obszarów Oriente, Chaco i Amazonii.

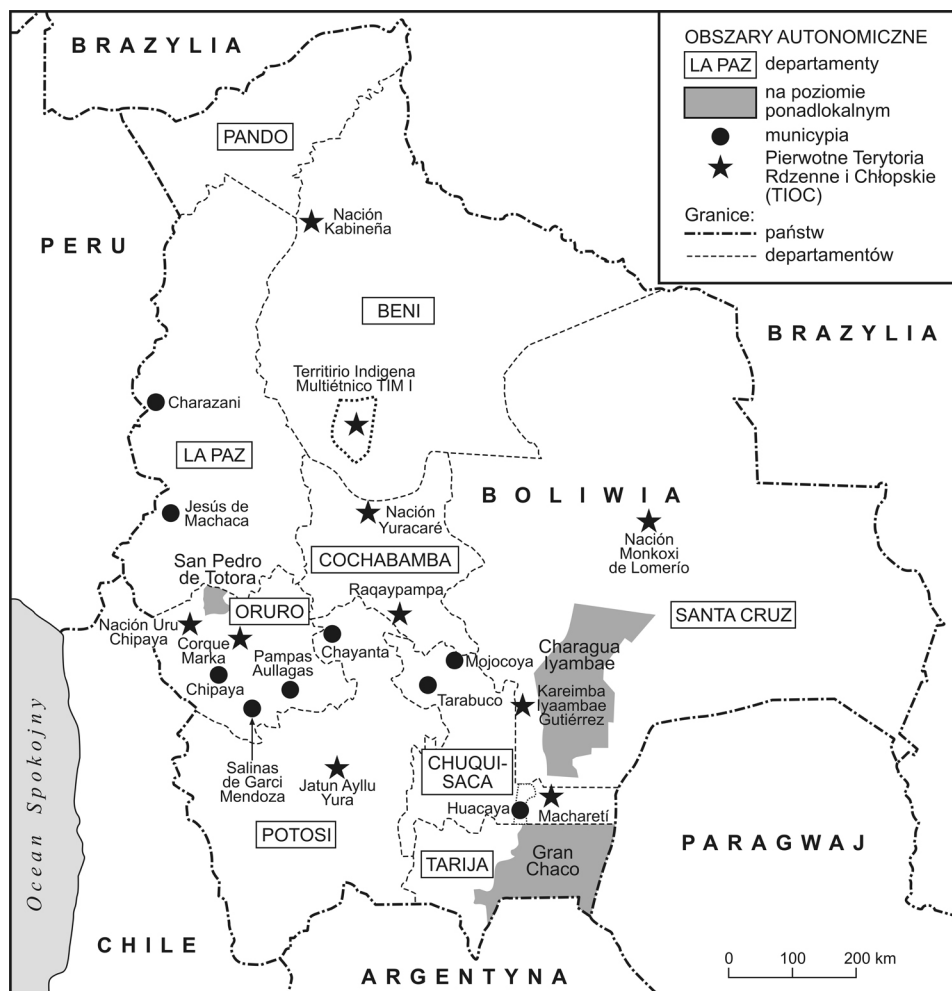
Pierwszą partią ludności tubylczej był powołany w 2000 r. przez Felipe Quispego z Ajmarów Ruch Tubylczy Pachakuti (Movimiento Indígena Pachakuti MIP), słowa *kuti* i *pacha* pochodzą z języka keczua i oznaczają zwrot ziemi (Cholewińska 2014, s. 81).

W dniu 6 grudnia 2009 r. na 12 ziemiach tubylczych odbyło się referendum w sprawie przekształcenia w jednostkę autonomiczną. W departamencie Oruro głosowano na ziemiach społeczności tubylczej: Chipaya, Curahuara de Caranoges, Pampas Aullagas, San Pedro de Totora i Salinas de Garcí Mendoza; w departamencie Chuquisaca na ziemiach: Tarabuco, Mojocoya i Huancaya; w departamencie La Paz na ziemiach: Charazani i Jesús de Machaka; w departamencie Santa Cruz na ziemi Charagua oraz w departamencie Potosí na ziemi Chayanta (ryc. 5, tab. 8). Za autonomią tych ziem opowiedziała się większość, z nielicznymi wyjątkami Curahuara de Caranogues i Totora Marka Indian Ajmara w departamencie Oruro, gdzie idea autonomii nie uzyskała wystarczającego poparcia.

Na poziomie ponadlokalnym 6 grudnia 2009 r. przeprowadzono referendum wśród Indian Guaraní w kwestii utworzenia terytorium autonomicznego Charagua na granicy z Paragwajem. Projekt poparło tylko 55,7% głosujących. Statut nowej jednostki grupującej tradycyjne *capitanias* zatwierdzono 17 czerwca 2012 r., ale zakwestionowano 21 artykułów statutu. Kolejne referendum we wrześniu 2015 r. zwolennicy autonomii wygrali zaledwie 53,3% głosów. Nowe władze autonomiczne Charagua Iyambae powołano 8 stycznia 2017 r. (Postero, Tockman 2020, s. 5).

W latach 2012–2016 referenda przeprowadzono na szeregu dalszych ziem tubylczych i przebiegały dość podobnie. Pomimo masowego poparcia ludności tubylczej dla polityki narodowej Moralesa idea autonomii z trudem znajduje zwolenników w terenie.

Evo Morales w 2016 r. rozpisal referendum w sprawie zniesienia konstytucyjnego ograniczenia do dwóch kolejnych kadencji prezydenckich, które przegrał. Skierował sprawę do powołanego przez siebie Trybunału Konstytucyjnego, który uznał ten przepis za niezgodny z prawami człowieka. W wyborach 20

Ryc. 5. Autonomiczne jednostki terytorialne w Boliwii
Źródło: opracowanie własne.

października 2019 r. Morales ogłosił się zwycięzcą, wygrywając przewagą mniej niż 10% głosów, co zgodnie z konstytucją musi doprowadzić do drugiej tury z udziałem bezpartyjnego kontrkandydata Carlosa Mesy Gisberta. Władze nie publikowały jednak wyników, po czym oświadczyły, że Morales wygrał w pierwszej turze. Wybuchły protesty w kreolskim Santa Cruz, ale również w indiańskim Sucre, a Stany Zjednoczone i Organizacja Państw Amerykańskich uznały wybory za sfałszowane. Morales oskarżył opozycję o przewrót. Jednak przywódcy jego partii MAS ustąpili ze stanowisk, a wojsko objęło ochroną demonstrujących przeciwników Moralesa. Głównodowodzący armią zażądał dymisji Moralesa, co senat zatwierdził 11 listopada 2019 r. Morales uciekł do Meksyku, a następnie przeniósł się do Argentyny. Tymczasową prezydent została Jeanine Áñez Chávez.

Tabela 8. Autonomiczne jednostki Boliwii na poziomie lokalnym

Nazwa	Departament/Prowincja	Utworzona	Obszar w km ²	Stolica
Municypia				
Charazani	La Paz/Bautista Saavedra	23.12.1826	2 525	Charazani
Chayanta	Potosí/Rafael Bustillo	8.10.1908	604	Chayanta
Huacaya	Chuquisaca/Luis Calvo	14.11.1947	1 337	Huacaya
Jesús de Machaca	La Paz/Ingavi	23.12.1826	955	Jesús de Machaca
Mojocoya	Chuquisaca/Jaime Zudáñez	14.01.1941	708	Villa Zudáñez
Pampa Aullagas	Oruro/Ladislao Cabrera	16.02.1983	1 097	Pampa Aullagas
Salinas de Garci Mendoza	Oruro/Ladislao Cabrera	16.10.1903	5 591	Salinas de Garci Mendoza
Tarabuco	Chuquisaca/Yamparáez	18.11.1912	1 023	Tarabuco
Pierwotne Terytoria Rdzenne i Chłopskie (TIOC)				
Corque Marka	Oruro/Jachá Karangas	7.06.2015	565	Corque
Jatun Ayllu Yura	Potosí/Antonio Quijarro	27.11.2019	15 575	Yura
Kareimba Iyaambae Gutiérrez	Santa Cruz/Cordillera	20.11.2016	2 858	Gutiérrez
Macharetí	Chuquisaca/Luis Calvo	9.07.2017	1 593	Macharetí
Nación Kabineña	Beni	22.06.2016	5 232	Cavineño
Nación Monkoxi de Lomerio	Santa Cruz/Ñuflo de Chávez	24.04.2018	2 592	San Lorenzo
Nación Uru Chipaya	Oruro/Sabaya	27.03.2015	481	Chipaya
Nación Yuracaré	Cochabamba – Beni	9.09.2016	2 412	Santo Antonio
Raqaypampa	Cochabamba/Mizque	17.06.2016	556	Raqaypampa
Territorio Indígena Multiétnico TIM I	Beni	29.11.2013	3 655	San Ignacio de Mojos

Źródło: opracowanie własne.

Kolejne wybory 18 października 2020 r. niespodziewanie wygrał ponownie kandydat MAS, związany z Moralesem, Luis Arce, uzyskując 55,1% głosów, głównie na zachodzie kraju. Podzielony wschód głosował na Carlosa Mesę z Rewolucyjnego Frontu Lewicowego i na kandydata niezależnego Luisa Fernando Camacho. Nowy prezydent nie wydał jak dotąd zgody na powrót Moralesa do kraju, ale daje gwarancję kontynuowania polityki narodowej i utrzymania autonomii narodowościowej. Od czerwca 2009 r. wolę uzyskania autonomii zgłosiło 60 społeczności z nizin, spośród których 14 zakończyło już procedurę. Natomiast na wyżynie wolę uzyskania autonomii zgłosiły 143 społeczności, z czego 72 już ją uzyskały (Ortiz, Chirif 2010, s. 54). Łącznie ziemie autonomiczne ludów tubylczych i chłopskich stanowią już 15% powierzchni Boliwii.

Dyskusja i wnioski

Porównywane państwa mają odmienną historię państwowości. W przypadku Mjanmy jest to ponad 2 tys. lat, nieco mniej w Boliwii, ale tam nie było odrębnych dla jej terytorium państwowości, gdyż Imperium Inków obejmowało dużą część Ameryki Andyjskiej. Do Panamy nie sięgała żadna ze starych cywilizacji mezoamerykańskich i do czasu przybycia Europejczyków nie istniały tam struktury ponadplemienne.

Geneza autonomii narodowej dla grup mniejszości narodowościowych ma najdłuższą tradycję w Mjanmie, gdzie zasadniczo terytoria zamieszkałe przez mniejszości słabo poddawały się administracji grupy większościowej Bamar, i tak jest do dziś. Poza tym niektóre grupy mniejszościowe są tu pierwotne w stosunku do birmańskiej większości.

W Boliwii mniejszością jest ludność przybyła w okresie kolonialnym, czyli Kreole. Polityka lewicowego rządu lansująca jako jedno z głównych osiągnięć politycznych przekształcenie kraju w republikę wielu narodów ukierunkowana jest nie na mniejszość kreolską, ale na znaczącą większość indiańską, dotąd dyskryminowaną przez kreolsko-metyskie rządy. Natomiast w Panamie również metyska większość, wspólnie z mniejszością kreolską sprawuje rządy, a autonomia przewidziana jest dla indiańskich ludów pierwotnych, które w chwili przybycia kolonistów hiszpańskich pozostawały na bardzo niskim szczeblu rozwoju. W okresie kolonialnym jeden z tych narodów (Kuna) dokonał znacznego postępu w rozwoju społeczno-cywilizacyjnym, a pozostałe rozwijały się w tempie naturalnym.

W przypadku Mjanmy autonomia terytorialna dla mniejszości jest naturalną konsekwencją powstawania nowoczesnego państwa jako konglomeratu Birmy Właściwej o cechach *core area* i wianuszka leżących wokół niej ziem mniejszości narodowych o tradycji państwowości niekiedy dłuższej niż birmańska. Brytyjska polityka kolonialna wspierania mniejszości i podtrzymywania ich odrębnego statusu aż do końca II wojny światowej umocniła tendencje separatystyczne i nie pozwoliła Birmańczykom na przejęcie pełnej kontroli nad terytorium państwa i jego unitaryzację. Dalsze losy walki o kontrolę nad terytorium pomiędzy rządem birmańskim a władzami lokalnymi mniejszości narodowościowych sprawiły, że struktura autonomiczna uległa pogłębieniu do dwóch szczebli – państw związkowych i stref samorządowych, które zostały zbrojnie wywalczone w toku wojny domowej.

Wprawdzie w Boliwii i Panamie też występują dwa szczeble autonomii, ale ich geneza jest odmienna. W Panamie wynika z tradycji walki o autonomię, a nawet niezależność poszczególnych narodów, z których jedne uzyskały na obszarze plemiennym autonomię na szczeblu prowincji, a inne zasiedlające obszary, na których nie zawsze były obecne, uzyskały jedynie autonomię na szczeblu niższym niż prowincjonalny. Niektóre z autonomicznych narodowości nigdy nie podjęły walki zbrojnej z rządem, a ich status jest wynikiem decyzji politycznej demokratycznych władz Panamy.

Natomiast dwuszczeblowość autonomii w Boliwii jest wynikiem próby secesji kreolskiego wschodu kraju w obliczu zwycięstwa w wyborach partii lewicowej,

głównie dzięki głosom Indian z zachodu. W obliczu secesji czterech departamentów nizinnych władze zdecydowały o nadaniu autonomii wszystkim 9 departamentom kraju. Natomiast wynikająca z polityki narodowościowej rządu socjalistycznego autonomia dla ludów tubylczych i społeczności chłopskich odnosi się do trzech głównych narodów indiańskich: Ajmara, Keczua i Guaraní (zarówno na poziomie zdominowanych przez nie departamentów, jak i niższych form autonomii terytorialnej) oraz 37 innych uznanych prawnie narodów i społeczności chłopskich pochodzenia autochtonicznego, a także Afroboliwijczyków. Autonomii nie uzyskała zatem mniejszość metyska, która w ogóle zniknęła ze statystyki, i kreolska, która *de facto* kontroluje całe departamenty nizinne, ale tam także narodowości indiańskie i społeczności chłopskie tworzą swoje terytoria autonomiczne na niższych szczeblach administracji lokalnej w prowincjach, municypaliach i gminach, oraz poza tymi ustalonymi już strukturami, które nie podlegają władzom departamentalnym. Decentralizacja Boliwii jest całkowita, a jedynym spoiwem jest Trybunał Konstytucyjny oceniający zgodność statutów jednostek autonomicznych i uchwalanych przez nie aktów prawnych z konstytucją. Trzeba przyznać, że kontrola ta wypada źle dla autonomii i procesy uchwalania konstrukcji prawnej tych jednostek toczą się latami, niekiedy nie doprowadzając do finału. Zastosowanie we wszystkich omawianych państwach bolszewickiej idei autonomii narodowościowo-terytorialnej źle rokuje dla jedności tych państw. Jedynie w Panamie nie widać zagrożenia dla integralności republiki, funkcjonowanie Mjanmy jako państwa zawsze było wątpliwe i nadal takim pozostaje, również integralność Boliwii wydaje się niepewna w dalszej perspektywie. W przypadku Mjanmy rozpad dokonałby się na co najmniej kilkanaście jednostek geopolitycznych, w przypadku Boliwii jedynie na indiański zachód (Altiplano) i kreolski wschód (Sierra).

Przewrót polityczny, który armia birmańska (Tatmadaw) przeprowadziła w Mjanmie 6 lutego 2021 r., może znacząco osłabić system polityczny kraju i zapewne zaktywizuje uśpione tendencje separatystyczne mniejszości narodowych, doświadczonych kilkoma dekadami walki zbrojnej z dyktaturą wojskową. Armia zechce zapewne ostatecznie zlikwidować muzułmańską mniejszość w Arakanie (Rakhine), co już dwukrotnie czyniła i co stało się powodem jej międzynarodowego oskarżenia o zbrodnię przeciw ludzkości.

Literatura

- Albó X., Romero C. 2009. Autonomías indígenas en la realidad Boliviana y su nueva constitución. Vicepresidencia del Estado Plurinacional. La Paz.
- Aung M. 2016. Naga Self-administration Zone and Nagas land in Myanmar Collection. University of Yangon, Yangon.
- Becka J. 1995. Historical dictionary of Myanmar. Scarecrow Press, Lanham.
- Benninson J.J. 1933. Census of India 1931. V. XI. Burma. Part 1. Report. Office of Superintendent, Rangoon.
- Bolivia (Plurinational State of) Constitution of 2009, 2009. Oxford University Press, Oxford.
- Bolivia. Características de población y vivienda. Censo Nacional de Población y Vivienda 2012. Instituto Nacional de Estadística, La Paz.

- Census atlas Myanmar. The 2014 Myanmar population and housing census 2014. Ministry of Labour Immigration and Population, Naypyitaw.
- Chan A. 2005. The development of a Muslim enclave in Arakan (Rakhine) state of Burma (Myanmar). *SOAS Bulletin of Burma Research*, 3, 2: 396–420.
- Cholewińska K. 2014. Czy reindianizacja państwa jest możliwa? Etnocentryczne projekty we współczesnej Boliwii. *Ameryka Łacińska*, supl., 22: 74–86.
- Damm K., Mikusińska A. (red.) 2000. *Ludy i języki świata*. Leksykon PWN. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Gonionskij S.A. 1976. *Panama i Panamskij Kanał*. U karty mira. Izd. Mysl', Moskva.
- Haskin F.J. 1918. *The Panama Canal*. Doubleday, Page and Co., New York.
- Hedström J. 2019. Myanmar in transition: China, conflict, and ceasefire economies in Kachin State. Swedish Institute of International Affairs, Stockholm.
- Howe J. 1986. Native rebellion and US intervention in Central America. *Cultural Survival Quarterly Magazine* (<https://www.culturalsurvival.org/publications/cultural-survival-quarterly/native-rebellion-and-us-intervention-central-america>; dostęp: 5.12.2020).
- Htung Y. 2018. Armed conflict between the Kachin Independence Organization and Myanmar Army: A conflict analysis. *Thammaset Review*, 21, 2: 234–252.
- Hudson B. 2005. A Pyu homeland in the Samon Valley: a new theory of the origins of Myanmar's early urban system. Myanmar Historical Commission Conference Proceedings, 2. Universities Historical Research Centre, Yangon, s. 59–79.
- Kuna indigenous people of Madungandi and Embera indigenous people of Bayano and their members vis Panama 2014. Inter-American Court of Human Rights. San José, Raport, 126/12.
- Lacroix L. 2012. Indigenous territoriality and political agenda in Bolivia (1970–2010). *Qu-aderns-e*, *Revista del Institut Catala d'Antropologia*, 17, 1: 60–77.
- Lubina M. 2014. Birma: centrum kontra peryferie. *Kwestia etniczna we współczesnej Birmie (1948–2013)*. Wyd. KonTekst, Kraków.
- Łepkowski T. (red.) 1977. *Dzieje Ameryki Łacińskiej*. T. 1. 1750–1870/1880. Książka i Wiedza, Warszawa.
- Marks D. 2012. The evolution of the Kuna mola: from cultural authentication to cultural survival. Royal Melbourne Institute of Technology, Melbourne.
- Mohajan H.K. 2018. History of Rakhine State and the origin of Rongingya muslims. *IKAT, The Indonesian Journal of Southeast Asian Studies*, 2, 1: 19–46.
- Myint-U T. 2004. *The making of modern Burma*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Ortiz-T.P., Chirif A. 2010. ¿Podemos ser autónomos? Pueblos indígenas vs. Estado in Latinoamérica. *Intercooperacion*, Quito.
- Phayre A.P. 1883. *History of Burma*. Trübner and Co., London.
- Piekarska-Maulik A. 2002. Myanmar. [W:] M.M. Dziekan (red.), *Encyklopedia historyczna świata*. T. 11. Azja, cz. 2. Agencja Publicystyczno-Wydawnicza Opres, Kraków, s. 214–219.
- Postero N., Tockman J. 2020. Self-governance in Bolivia's first indigenous autonomy: Charagua. *Latin American Research Review*, 55, 1: 1–15.
- Price K. 2007. From revolt to resolution: remembering the events of 1925 in Kuna Yala. *Ilassa Conference*, Austin.
- Sakhong L.H. 2003. In search of Chin identity. A study in religion, politics and ethnic identity in Burma. NIAS Press, Nordic Institute of Asian Studies, Monograph series, 91. Copenhagen.
- Skidmore M., Wilson T. (red.) 2007. *Myanmar. The state, community and the environment*. The Australian National University Press, Canberra.
- Skidmore M., Wilson T. (red.) 2008. *Dictatorship, disorder and decline of Myanmar*. The Australian National University Press, Canberra.
- Sobczyński M. 2006. *Państwa i terytoria zależne*. Ujęcie geograficzno-polityczne. Wyd. Adam Marszałek, Toruń.
- South A. 2008. *Mon nationalist movements: insurgence, ceasefires and political struggle*. Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University, Bangkok.
- South A. 2011. *Burma's longest war. Anatomy of the Karen conflict*. Transnational Institute Burma Centre Netherlands, Amsterdam.
- The Statesman's Year Book 1934. Macmillan and Co., London.
- Uzyanov A.N. (red.) 1982. *Birma*. Spravočnik. Izdatel'stvo Nauka, Moskva.

- Valiente Lopez A. (red.) 2002. Derechos de los pueblos indígenas de Panamá. Centro de Asistencia Legal Popular, Panama.
- We are like forgotten people. The Chin people in Burma. Unsafe in Burma unprotected in India 2009. Human Rights Watch, Washington.
- Wickstrom S. 2003. The politics of development in indigenous Panama. *Latin American Perspectives*, 131, 30, 4: 43–68.
- Wienin W. 1953. Panama i Kanał Panamski. Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Yue R.W.K. 2018. A study of post-colonial stratcraft in the Pa-o Selfadministrated Zone in the Southern Shan State of Myanmar, 1988–2015. University of Bath, Bath.
- Yunnus M. 1994. A history of Arakan – past and present. University of Chittagong, Chittagong.

Territorial autonomy of national minorities. Comparative approach on the example of Myanmar, Panama and Bolivia

Abstract: The article reviews the policy of states in relation to national minorities and the processes of granting them territorial autonomy, based on the example of three countries geographically differentiated, with different histories and diverse national structures. Myanmar, Panama and Bolivia were selected for the analysis. In all these states, the Bolshevik practice of separating autonomous areas according to the distribution of individual nations was used, which, as the practice shows, usually leads to the disintegration of states. Also, two of the analyzed countries have already embarked on the path of disintegration.

Key words: territorial autonomy, minorities, Myanmar, Panama, Bolivia